

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

І.І. Садоўская

**ПРАФЕСІЙНАЕ МАЙСТЭРСТВА НАСТАЎНІКА
Ў ПЕДАГАГІЧНАЙ ДУМЦЫ БЕЛАРУСІ
Ў ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ**

Метадычныя рэкамендацыі

Частка 2

Мінск 2009

УДК 37(091)(075.8)

ББК 74.03я70

С143

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Рэцензенты:

доктар педагагічных навук, прафесар, загадчык кафедры педагогікі і сучасных выхаваўчых тэхналогій БДПУ *В.А. Капранава*;

кандыдат педагагічных навук, дацэнт кафедры сучасных еўрапейскіх моў БДПУ *А.Л. Еўдакімава*

Пад рэдакцыяй прафесара С.В. Снапкоўскай

Садоўская, І.І.

С143 Прафесійнае майстэрства настаўніка ў педагагічнай думцы Беларусі ў першай трэці XX стагоддзя: метаад. рэк. У 2 ч. Ч.2. / І.І. Садоўская; пад рэдакцыяй С.В. Снапкоўскай. – Мінск: БДПУ, 2009. – 52 с.

Дапаможнік прысвечаны праблеме прафесійнага майстэрства настаўніка ў першай трэці XX ст. Прааналізаваны, раскрыты і абгульнены стан сярэдняй адукацыі і развіццё ідэі прафесійнага майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў Беларусі ў першай трэці XX ст. Вопыт фарміравання і ўдасканальвання прафесійнага майстэрства педагогаў-практыкаў у вучэбна-выхаваўчым працэсе пацвярджаецца вытрымкамі з архіўных крыніц.

Адрасуецца слухачам спецыяльнага вучэбнага курса, студэнтам і ўсім, хто цікавіцца пытаннямі прафесійнага майстэрства настаўніка ў Беларусі ў першай трэці XX ст.

УДК 37(091)(075.8)

ББК 74.03я70

© Садоўская, І.І.

© БДПУ, 2009

УВОДЗІНЫ

Праблема прафесійнага майстэрства настаўніка з'яўляецца актуальнай для сучаснай педагагічнай навукі. Усебаковае вывучэнне абазначанага пытання магчыма на аснове гістарычнай рэканструкцыі, гэта значыць шляхам вывучэння генезісу праблемы майстэрства настаўніка і яе практычнай рэалізацыі ў вывучаемы перыяд. Веданне мінулага дапамагае глыбей і рознабакова асэнсаваць сучаснасць, спрагназіраваць будучыню, перасцерагае нас ад магчымых памылак.

Цікавае да праблемы прафесійнага майстэрства настаўніка ў пачатку ХХ ст. была абумоўлена прад'яўленнем новых патрабаванняў да якасці адукацыі, узросшай неабходнасцю грамадства ў настаўніках-прафесіяналах. Крытыка існаваўшых метадаў і прыёмаў навучання і выхавання, непрымальнасць іх для новай школы выклікалі неабходнасць перагляду дзейнасці настаўніка, азначыўся новы падыход да вызначэння яго прафесіяналізму [37, с. 11]. Гэта садзейнічала выяўленню крытэрыяў і ўзроўняў, шляхоў і спосабаў фарміравання, развіцця і ўдасканалвання прафесійнага майстэрства настаўніка ў практычнай дзейнасці.

У пачатку ХХ ст. у Беларусі гімназіі працягвалі захоўваць за сабой статус вядучага тыпу сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў. Узровень гімназічнай адукацыі, між іншым, не ў поўнай меры адпавядаў патрабаванням грамадства ў адукаваных спецыялістах. З боку педагогаў, бацькоў гімназістаў і грамадскасці крытыкаваліся празмерная нагрузка вучняў, шматпрадметнасць, адсутнасць узгодненнасці паміж вучэбнымі прадметамі і праграмамі, нерацыянальнае размеркаванне вучэбнага матэрыялу [8, с. 40].

У сувязі са змяніўшыміся патрабаваннямі да якасці адукацыі ў разглядаемы перыяд узмацнілася імкненне захаваць за гімназіямі статус вучэбных устаноў з высокім узроўнем пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай працы. Упраўленнем Віленскай вучэбнай акругі, гімназічнымі ўладамі і педагогамі-практыкамі праводзілася старанная і карпатлівая праца, скіраваная на паляпшэнне і дасягненне лепшых вынікаў у вучэбна-выхаваўчай справе [17, л. 7].

Неабходна заўважыць, што ў педагогіцы гэтага перыяду выхаванне не аддзялялася ад навучання, а дзейнасць настаўнікаў выходзіла далёка за межы выкладчыцкай справы. У сваёй дзейнасці настаўнікі-практыкі кіраваліся дэвізам: «стварэнне ў вучнях дзейнага і самастойнага характару», развіццё ініцыятывы і актыўнасці, «пачуцця ўласнай адказнасці і самадысцыпліны» [16, л. 178]. Сярод педагагічнай грамадскасці атрымала распаўсюджанне ідэя стаўлення да вучня не як да пасіўнага аб'екта педагагічнага ўздзеяння, а як да

актыўнай асобы. Выключная роля ў арганізацыі і ажыццяўленні вучэбна-выхаваўчага працэсу ў перадрэвалюцыйны перыяд належала настаўніку. Паляпшэнню якасці вучэбна-выхаваўчай справы садзейнічалі глыбокае веданне прадмета, умелае выкарыстанне найвышэйшых метадык выкладання, шырокі круггляд, правільнае ўспрыняцце культуры і яе каштоўнасцей. Пералічаныя якасці з'яўляліся асноўнымі элементамі прафесійнага майстэрства гімназічнага педагога дарэвалюцыйнай Беларусі. Настаўнікі Мінскай мужчынскай гімназіі, напрыклад, добра разумелі тое, што поспехі вучэбна-выхаваўчага працэсу цалкам залежаць ад творчага патэнцыялу асобы выкладчыка, яго прафесійнага майстэрства. Таму на пасяджэннях педагогічных саветаў неаднаразова гучала думка аб тым, што настаўнікі «предъявляя строгие и справедливые требования к учащимся, должны не менее строго относиться к себе» [16, л. 15].

На настаўніка ўскладалася адказнасць за духоўнае, інтэлектуальнае і эстэтычнае развіццё вучняў, за станаўленне асобы вучня. Гімназічныя педагогі ўсведамлялі каштоўнасць самастойна набытых вучнямі ведаў, і таму ўстойлівую тэндэнцыю ў арганізацыі навучання набыло распаўсюджванне ў гімназіях такіх форм дзейнасці, якія б у найбольшай ступені стымулявалі пазнавальную актыўнасць гімназістаў, пабуджалі іх да самастойнага набыцця і авалодвання ведамі, садзейнічалі б фарміраванню ў іх навыкаў пазнавальнай дзейнасці і стваралі ўмовы для арганізацыі асобна арыентаванага навучання. На рашэнне гэтых задач было накіравана і ўдасканальванне метадаў навучання. Якасць і якасныя вынікі працы, якую ажыццяўлялі педагогі, залежалі ад шматлікіх абставін. Значную ролю ў выхаванні і навучанні адыгрывалі асабовыя і прафесіянальныя якасці настаўнікаў, педагогічныя традыцыі гімназіі, якія фарміраваліся і складаліся на працягу ўсяго часу дзейнасці той ці іншай гімназіі. У вучэбнай справе педагогічны персанал імкнуўся да таго, каб вучні маглі атрымаць як мага больш ведаў дзякуючы прадуктыўнай працы ў класах пад кіраўніцтвам выкладчыкаў. Захады, якія прадпрымаліся па паляпшэнні пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай справы, садзейнічалі дасягненню гэтай мэты.

Пасля кастрычніцкіх падзей 1917 г. пачаўся новы этап у развіцці сістэмы адукацыі Беларусі. Пострэвалюцыйны перыяд увайшоў у гісторыю школы як перыяд інтэнсіўных пошукаў новых метадаў выхавання і навучання, накірункаў вучэбна-выхаваўчай работы. Праблема падрыхтоўкі настаўнікаў і развіцця іх прафесійнага майстэрства мела сваю спецыфіку. Перабудова ўсёй сістэмы школьнай адукацыі паводле нацыянальнай палітыкі, пачатак якой быў пакладзены, як адзначалася на XI з'ездзе Камуністычнай партыі Беларусі, яшчэ ў 1917 г., вызначылі накірункі навуковых пошукаў айчынных педагогаў [1, с. 415]. Паражэнчы настрой пасля Першай сусветнай вайны і натхняючыя

рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. сталі тымі сацыяльна-гістарычнымі ўмовамі, дзякуючы якім пачалі закладвацца асновы нацыянальнай школы [39, с. 54]. Насельніцтва не заставалася ў баку ад перабудовы школьнай справы. У якасці сведчання выступаюць шматлікія звароты ў Беларускаю школьную раду з пажаданнем, каб «дзеткі вучыліся ў беларускіх школах» [39, с. 54].

20-я гг. характарызуюцца адноснай стабільнасцю ў развіцці школы. Гэты перыяд у гісторыка-педагагічнай літаратуры прынята лічыць «залатым перыядам» айчыннай педагогікі. Шмат яркавых асоб, якія вылучаліся яркасцю і нестандартнасцю мыслення, былі апантанымі духам творчага пошуку і зазіралі на навуковым небасхіле [5, с. 29]. «Залаты перыяд» у гісторыі педагогікі Беларусі пакінуў нам важную педагагічную спадчыну. Педагогі-практыкі, развіваючы свае ўяўленні аб прафесійным майстэрстве настаўніка, абаяліся на погляды сучасных ім педагогаў-тэарэтыкаў, ідэі якіх актуальныя і ў нашы дні. Пры распрацоўцы ідэі прафесійнага майстэрства настаўніка ў практычнай дзейнасці сярэдніх навучальных устаноў, педагогамі-практыкамі адстойвалася неабходнасць індывідуальнага падыходу ў навучанні і выхаванні дзяцей, уліку і развіцця іх здольнасцей і інтарэсаў. Асноўнымі каштоўнасцямі педагогаў лічыўся шырокі круггляд, глыбокія веды вучэбнага прадмета і валоданне метадыкай яго выкладання, імкненне да штодзённага самавыхавання, самаразвіцця і самаадукацыі, разумная любоў да дзяцей [34, с. 121].

У прапануемым дапаможніку аўтар імкнецца прааналізаваць, раскрыць і абагульніць развіццё ідэі прафесійнага майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў Беларусі ў першай трэці XX ст. Вопыт фарміравання і ўдасканалвання прафесійнага майстэрства педагогаў-практыкаў ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў Беларусі першай трэці мінулага стагоддзя пацвярджаецца вытрымкамі з архіўных крыніц.

Тэсты да раздзелаў і творчыя заданні дапамогуць мэтанакіравана арганізаваць і якасна ажыццявіць самастойную працу.

Дапаможнік адрасаваны слухачам спецыяльнага вучэбнага курса, студэнтам і ўсім, хто цікавіцца пытаннямі прафесійнага майстэрства настаўніка ў Беларусі ў першай трэці XX ст.

Аўтар будзе ўдзячны ўсім за крытычныя заўвагі і дапаўненні, якія будуць абавязкова ўлічаны ў далейшай працы над тэмай.

I. СТАН СІСТЭМЫ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ І РАЗВІЦЦЁ СЕТКІ СЯРЭДНІХ НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОЎ У БЕЛАРУСІ (1900–1917 гг.)

Развіццё капіталізму на пачатку ХХ ст. выклікала неабходнасць распрацоўкі новых патрабаванняў да якасці адукацыі, пашырэння сярэдняй адукацыі і павелічэння колькасці сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў. Змяненне патрабаванняў да адукацыі абумоўлівалася таксама ўзрастаючымі запатрабаваннямі грамадства ў высокакваліфікаваных рабочых і адукаваных спецыялістах. Існаваўшыя сярэднія навучальныя ўстановы не забяспечвалі адпаведны запатрабаваннем грамадства ўзровень падрыхтоўкі навучэнцаў. Незвычайную вастрыню набыла не толькі праблема рэфармавання сістэмы сярэдняй адукацыі, але і павелічэння ліку вучэбных устаноў, паколькі Паўночна-заходні край працягваў заставацца адным з самых адсталых у вобласці асветы.

Тым не менш імкненне кіруючых класаў стрымліваць узрост палітычнай актыўнасці народных мас перашкаджала распаўсюджванню пісьменнасці сярод насельніцтва, а сярэднія навучальныя ўстановы працягвалі заставацца недаступнымі дзецям працоўных з прычыны высокага кошту навучання [32, с. 18].

Развіццё сярэдняй адукацыі ў апошняй трэці ХІХ ст. адбывалася вельмі марудна [32, с. 17]. Так, у 1868 г. у Віленскай вучэбнай акрузе налічвалася 18 сярэдніх навучальных устаноў – 6 мужчынскіх і 4 жаночыя гімназіі, 2 прагімназіі, Горы-Горацкае земляробчае вучылішча, Полацкі кадэцкі корпус і 4 духоўныя семінарыі [12, с. 198]. У 1899 г. колькасць сярэдніх навучальных устаноў у Паўночна-заходнім краі павялічылася да 20, а навучэнцаў да 5000 [10, с. 155]. Асноўнымі тыпамі сярэдніх навучальных устаноў на тэрыторыі Беларусі ў разглядаемы перыяд з'яўляліся гімназіі, прагімназіі, рэальныя вучылішчы, духоўныя семінарыі (установы царкоўнага ведамства) [12, с. 192].

Навучанне ў сярэдніх навучальных установах маглі сабе дазволіць толькі дзеці з прывілеяваных саслоўяў. Так, у 1898 г. у 6 гімназіях сярод навучэнцаў дзяцей дваран і чыноўнікаў налічвалася 60 %, дзяцей духавенства – 3,5 %, дзяцей другіх гарадскіх саслоўяў – 28 %, вясковых саслоўяў – 6,5 %, іншых – 1,1 % [10, с. 155].

Усе мужчынскія гімназіі Беларусі (за выключэннем Пінскай рэальнай гімназіі) былі класічнымі. Большая частка навучальнага часу ў гэтых установах адводзілася на вывучэнне старажытных лацінскай і грэчаскай моў. Толькі выпускнікі мужчынскай класічнай гімназіі пасля яе заканчэння атрымлівалі права на паступленне ва універсітэт.

Існавалі два асноўныя накірункі гімназічнай адукацыі: рэальныя гімназіі і класічныя. Рэальныя гімназіі (вучылішчы), на адкрыццё якіх быў вымушаны пайсці царскі ўрад у сувязі са змяніўшыміся патрабаваннямі прамысловасці і гандлю, большую ўвагу надавалі вывучэнню фізікі, прыродазнаўства, «новых моў» [12, с. 199]. У Беларусі рэальныя вучылішчы ў 70-х гг. XIX ст. былі адкрыты ў Пінску (на базе рэальнай гімназіі), а таксама ў Мінску, у 1885 г. – у Магілёве [12, с. 199]. Пасля заканчэння рэальнай гімназіі можна было працягваць навучанне ў тэхнічным універсітэце. Выпускнікі іншых сярэдніх навучальных устаноў такіх правоў не атрымлівалі.

Дасягненні ў развіцці сярэдняй адукацыі на пачатку XX ст. былі невялікімі, аднак і гэта сведчыла аб значнай ролі ў фарміраванні айчынай інтэлігенцыі [10, с. 155].

Невялікі рост сеткі сярэдніх навучальных устаноў адзначыўся ў першым дзесяцігоддзі новага стагоддзя – к 1905 г. у Беларусі існавалі ўжо 23 сярэднія навучальныя ўстановы (8 мужчынскіх і 10 жаночых гімназій, 1 мужчынская прагімназія, 3 рэальныя і 1 камерцыйнае вучылішча). У сетку прыватных сярэдніх навучальных устаноў уваходзілі 2 вучэбныя ўстановы I разраду, 12 – II разраду і 65 падрыхтоўчых вучылішч III разраду [32, с. 17–18].

Рэвалюцыйныя падзеі 1905–1907 гг. паклалі пачатак барацьбе за перабудову школы на дэмакратычных пачатках. Яскравым сведчаннем гэтаму з’яўляюцца наказы настаўнікаў Беларусі дэпутатам I і II Дзяржаўных дум аб неабходнасці ліквідацыі паліцэйска-царкоўнай апекі над школай, увядзення навучання на роднай мове. З’езд групы настаўнікаў Мінскай губерні (чэрвень, 1906 г.) прыняў рашэнне аб далучэнні да Усерасійскага настаўніцкага саюза, а з’езд настаўнікаў у Вільні (май, 1907 г.) прыняў пастанову аб стварэнні «Беларускага настаўніцкага саюза», рашыў неабходным весці барацьбу за перабудову школ на дэмакратычных пачатках, за выкладанне навучальных прадметаў на роднай мове [10, с. 214].

Пасля падзей 1905–1907 гг. на тэрыторыі Беларусі быў праведзены шэраг мерапрыемстваў у адносінах да адукацыі: зняты абмежаванні на адкрыццё прыватных навучальных устаноў па нацыянальных і рэлігійных адзнаках, адмяняліся забароны навучэнцам карыстацца беларускай мовай у зносінах паміж сабой і настаўнікамі, дазвалялася выкладанне беларусам-католікам Закона Божага на беларускай мове. Пералічаныя меры паспрыялі справе закладвання асноў нацыянальнай школы.

Значны ўклад у справу стварэння беларускай нацыянальнай школы ў перадрэвалюцыйны перыяд унеслі К. Каганец, Я. Колас, Я. Купала, Цётка, В. Ластоўскі і інш. Яны распрацавалі канцэпцыю, галоўнай мэтай якой стала выхаванне нацыянальнай самасвядомасці беларускіх дзяцей [6, с. 58]. У 1906–1910 гг. К. Каганец, Цётка і Я. Колас надрукавалі першыя падручнікі

на беларускай мове. На думку вядомых педагогаў-тэарэтыкаў пачатку XX ст., галоўным сродкам педагагічнай сістэмы нацыянальнай школы павінна была стаць мова народа. Педагогі-тэарэтыкі Беларусі асноўвалі свае погляды на ідэях вядомага рускага вучонага К.Дз. Ушынскага, які распрацаваў метадычныя ўказанні і лічыў, што выкладанне роднай мовы павінна мець тры задачы:

- ❖ развіццё мовы дзіцяці;
- ❖ усведамленне дзецьмі роднай мовы як найвялікшай каштоўнасці;
- ❖ засваенне логікі мовы (яе граматыкі) [33, с. 148].

Практычнаму ажыццяўленню справы нацыянальнай адукацыі ў пачатку XX ст. перашкаджалі царскі ўрад і Першая сусветная вайна. Тым не менш у 1916–1918 гг. беларускія гімназіі дзейнічалі ў Слуцку, Будславе. Выкладанне на беларускай мове ажыццяўлялася таксама ў Беларускай Урадавай кансерваторыі і Каталіцкай духоўнай семінарыі [6, с. 58].

Распачатыя мерапрыемствы па стварэнні нацыянальнай школы сталі добрым падмуркам для далейшага станаўлення беларускай нацыянальнай школы. Пачатая справа была больш поўна рэалізавана ў перыяд беларусізацыі ў першай палове 20-х гадоў.

Далейшае развіццё капіталістычнага спосабу вытворчасці, новыя патрабаванні да адукацыі аказалі ўплыў на рост сеткі сярэдніх навучальных устаноў. Напярэдадні рэвалюцыйных падзей 1917 г. можна адзначыць, такім чынам, невялікі рост сеткі сярэдніх навучальных устаноў на тэрыторыі Беларусі. Так, у 1914 г. у Беларусі налічвалася ўжо 13 мужчынскіх і 17 жаночых урадавых гімназій, 7 рэальных і 1 камерцыйнае вычлішча, 16 мужчынскіх і 23 жаночыя прыватныя школы I разраду, 5 мужчынскіх і 40 жаночых – II разраду [32, с. 18]. У 1914/1915 навучальным годзе – 71 поўных і 119 няпоўных сярэдніх школ [7, с. 249]. Рост сярэдніх навучальных устаноў, хоць і нязначны, сведчыў аб тым, што сярэдняя адукацыя набывала папулярнасць сярод насельніцтва.

Пашырэнне сеткі сярэдніх навучальных устаноў, змяненне патрабаванняў да падрыхтаванасці выпускнікоў-гімназістаў не маглі не выклікаць змянення патрабаванняў да якасці выкладаемых ведаў, падрыхтаванасці настаўнікаў і іх прафесійнага майстэрства. Паспяховае выкананне задач сярэдняй школы ў цэлым залежала ад падрыхтаванасці педагогаў, іх прафесійнага майстэрства. Ад якаснай прафесійнай падрыхтоўкі настаўнікаў і якаснага выканання імі іх непасрэдных абавязкаў залежала ступень падрыхтаванасці навучэнцаў-гімназістаў [31, с. 97].

У разглядаемы перыяд (1900–1917 гг.) адбыўся рост сеткі сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, якія рыхтавалі спецыялістаў для розных галін народнай гаспадаркі. Па колькасці сярэдніх спецыяльных навучальных

устаноў, якія рыхтавалі спецыялістаў у галіне народнай адукацыі, першае месца займалі настаўніцкія семінары, якія выпускалі настаўнікаў для пачатковых школ. Настаўніцкія семінары дзейнічалі ў наступных гарадах Паўночна-заходняга краю: Маладзечна, Полацк, Нясвіж, Свіслач. У 1909–1915 гг. былі адкрыты семінары ў Рагачове, Гомелі, жаночыя семінары ў Оршы і Барысаве [10, с. 213].

У 1910–1914 гг. былі адкрыты настаўніцкія інстытуты ў Мінску, Віцебску, Магілёве. Праграма гэтых навучальных устаноў была шырэйшая, чым у семінарыях. Яны ажыццяўлялі падрыхтоўку настаўнікаў для пачатковых школ павышанага тыпу.

Аднак дадзеныя меры па адкрыцці сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў і настаўніцкіх інстытутаў, якія рыхтавалі спецыялістаў для народнай адукацыі, не вырашалі галоўнай задачы, якая стаяла на павестцы дня і патрабавала хуткага вырашэння, забеспячэння сярэдніх навучальных устаноў Беларусі настаўнікамі з вышэйшай педагагічнай адукацыяй.

У разглядаемы перыяд на тэрыторыі Беларусі не існавала вышэйшай навучальнай установы, якая б магла забяспечыць падрыхтоўку настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў. Справа аб адкрыцці на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю універсітэта адкладвалася на нявызначаны тэрмін, паколькі яго адкрыццё не было пажаданым для ўрада [10, с. 213].

Такім чынам, на пачатку XX ст. на тэрыторыі Беларусі адзначаецца пашырэнне сярэдняй адукацыі і, хоць і нязначны, рост сеткі сярэдніх навучальных устаноў. Гэта абумоўлівалася неабходнасцю забеспячэння розных галін прамысловасці добра падрыхтаванымі спецыялістамі. Неабходнасць пашырэння сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў і развіцця сярэдняй адукацыі выклікала таксама змяненні ў патрабаваннях да якасці адукацыі, узроўню атрымліваемых гімназістамі ведаў і змяненне патрабаванняў да падрыхтоўкі настаўнікаў.

Галоўныя напрамкі вырашэння пастаўленых задач бачыліся ў наступным:

- ❖ пашырэнне сеткі навучальных устаноў, якія забяспечваюць атрыманне сярэдняй адукацыі;
- ❖ забеспячэнне даступнасці сярэдняй адукацыі;
- ❖ падрыхтоўка для сярэдніх навучальных устаноў высокакваліфікаваных настаўнікаў са спецыяльнай педагагічнай адукацыяй.

ПРАВЕРЫМ СВАЕ ВЕДЫ

1. Назавіце асноўныя фактары, якія выклікалі змяненне патрабаванняў да якасці адукацыі на пачатку XX ст. у Беларусі.

- а) развіццё капіталізму;
- б) узросшыя патрэбы грамадства ў высокакваліфікаваных рабочых і адукаваных спецыялістах;
- в) пераход да рыначных адносін.

2. Якія ўстановы з'яўляліся асноўнымі тыпамі сярэдніх навучальных устаноў у Беларусі ў пачатку XX ст.?

- а) гімназіі, прагімназіі;
- б) прафтэхвучылішчы;
- в) інстытуты.

3. Пасля заканчэння якой сярэдняй навучальнай установы можна было працягваць навучанне ў тэхнічным універсітэце?

- а) пасля заканчэння духоўнай семінарыі;
- б) пасля заканчэння прагімназіі;
- в) пасля заканчэння рэальнага вучылішча.

4. Колькі сярэдніх навучальных устаноў існавала ў Беларусі ў 1905 г.?

- а) 5;
- б) 23;
- в) 60.

5. Якія мерапрыемствы, распачатыя ў Беларусі пасля падзей 1905–1907 гг., паспрыялі ў далейшым стварэнню нацыянальнай школы?

- а) адмена забароны навучэнцам права карыстацца беларускай мовай у зносінах паміж сабой і настаўнікамі;
- б) дазвол выкладання беларусам-католікам Закона Божага на беларускай мове;
- в) адкрыццё шматлікіх прыватных сярэдніх навучальных устаноў.

6. Што, на думку вядомых педагогаў-тэарэтыкаў Беларусі пачатку XX ст., павінна стаць ядром нацыянальнай школы?

- а) рэлігія;
- б) мова народа;
- в) выкладанне ў школе Закона Божага.

7. Колькі мужчынскіх і жаночых урадавых гімназій налічвалася ў Беларусі ў 1914 г.?

- а) 11 мужчынскіх і 20 жаночых урадавых гімназій;
- б) 16 мужчынскіх і 12 жаночых урадавых гімназій;
- в) 13 мужчынскіх і 17 жаночых урадавых гімназій.

8. Колькі поўных і няпоўных школ налічвалася ў Беларусі ў 1914/15 навучальным годзе?

- а) 71 поўная і 119 няпоўных сярэдніх школ;
- б) 70 поўных і 120 няпоўных сярэдніх школ;
- в) 69 поўных і 121 няпоўная сярэдняя школа.

9. Што выклікала пашырэнне сеткі сярэдніх навучальных устаноў і змяненне патрабаванняў да падрыхтаванасці выпускнікоў-гімназістаў?

- а) змяненне патрабаванняў да якасці выкладаемых ведаў;

б) змяненне патрабаванняў да падрыхтаванасці настаўнікаў і іх прафесійнага майстэрства;

в) змяненне патрабаванняў да сацыяльнага паходжання навучэнцаў.

10. Абгрунтуйце: чаму ў сярэдніх навучальных установах Беларусі найбольшая ўвага надавалася развіццю прафесійнага майстэрства настаўніка?

а) усе педагогі, якія працавалі на пачатку ХХ ст. у сярэдніх навучальных установах, мелі вышэйшую педагагічную адукацыю і на практыцы маглі прымяняць атрыманыя тэарэтычныя веды;

б) амаль усе педагогі атрымоўвалі вышэйшую педагагічную адукацыю завочна, таму і развівалі сваё майстэрства на практыцы;

в) на тэрыторыі Беларусі ў разглядаемы перыяд не існавала вышэйшай навучальнай установы, якая б магла забяспечыць падрыхтоўку настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў, таму найбольшая увага надавалася развіццю ідэі майстэрства настаўніка на практыцы ажыццяўлення вучэбнага працэсу.

II. ПРАФЕСІЙНАЕ МАЙСТЭРСТВА НАСТАЎНІКА Ў ВУЧЭБНА-ВЫХАВАЎЧЫМ ПРАЦЭСЕ ДАРЭВАЛЮЦЫЙНЫХ СЯРЭДНІХ НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОЎ

Пераход у другой палове XIX – пачатку XX ст. да капіталістычнага спосабу вытворчасці, паскоранае развіццё прамысловасці, навуковых і культурна-адукацыйных кантактаў паміж краінамі абумовілі неабходнасць у высокакваліфікаваных спецыялістах. Гэтыя фактары паслужылі падставай для актуалізацыі праблемы прафесіянальнай падрыхтоўкі настаўніка сярэдняй школы.

Адсутнасць на тэрыторыі Віленскай вучэбнай акругі вышэйшай навучальнай установы з’яўлялася стрымліваючым фактарам у развіцці педагагічнай адукацыі і ўкамплектаванні сярэдніх навучальных устаноў высокакваліфікаванымі кадрамі. Пытанне аб адкрыцці універсітэта шматразова падымалася Гарадскімі Думамі Мінска і Віцебска, буржуазнымі коламі і інтэлігенцыяй. Аднак у 1913 г. міністр асветы заявіў, што адкрыццё універсітэта ў Беларусі – «дело не спешное» [13, с. 250].

Адкрыццё ў 1910–1914 гг. у Беларусі трох настаўніцкіх інстытутаў (Мінск, Віцебск і Магілёў) не вырашыла праблему падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі педагогаў сярэдніх навучальных устаноў. Настаўніцкія інстытуты былі зарыентаваны на пачатковыя школы павышанага тыпу. Толькі Мінскі настаўніцкі інстытут атрымаў у 1914 г. права ажыццяўляць падрыхтоўку настаўнікаў гімназій [8, с. 64].

Большасць гімназічных педагогаў Беларусі атрымлівалі агульнанавуковую і спецыяльную педагагічную адукацыю ў вышэйшых навучальных установах іншых навучальных акруг імперыі. У сярэдніх навучальных установах Беларусі працавалі выпускнікі Пецябургскага, Маскоўскага, Казанскага, Новарасійскага, Харкаўскага, Варшаўскага і Юр’еўскага універсітэтаў, педагагічных інстытутаў, Марыінскіх вышэйшых жаночых вучылішчаў і духоўных акадэмій [14, с. 100].

Узровень навукова-метадычнага забеспячэння вучэбнага працэсу гімназій быў дастаткова высокім. Аб гэтым сведчаць у першую чаргу архіўныя матэрыялы аб выніках работы навучальных устаноў. Акрамя таго абсалютная большасць выпускнікоў гімназій працягвалі вучобу ў вышэйшых навучальных установах або прыступалі да працы. Пераважаючая большасць іх пры гэтым аддавала перавагу педагагічнай працы.

Колькасць выкладчыкаў сярэдніх навучальных устаноў з вышэйшай адукацыяй у канцы першага дзесяцігоддзя XX ст., аднак, заставалася даволі нізкай. На пачатку 1913 г., напрыклад, большасць выкладчыкаў мужчынскіх

гімназій мела закончаную вышэйшую адукацыю (80,5 %), незакончаную вышэйшую адукацыю – 6 %, сярэдняю адукацыю мела 13,4 % выкладчыкаў. У жаночых гімназіях вышэйшую адукацыю мела 35,3 % выкладчыкаў, сярэдняю – 60,3 %, незакончаную сярэдняю – 4,4 % [8, с. 65].

Востры дэфіцыт кадраў са спецыяльнай педагагічнай адукацыяй тлумачыўся тым, што ў некаторых універсітэтах існавала недаацэньванне педагагікі як навукі. Педагагіка разглядалася як майстэрства, якое набываецца ў працэсе педагагічнай дзейнасці [14, с. 101].

Мэтанакіраваная праца па стварэнні сістэмы вышэйшай педагагічнай адукацыі пачалася з арганізацыі педагагічнай падрыхтоўкі ў рамках гісторыка-філалагічных і фізіка-матэматычных факультэтаў. Пазней гэты вопыт быў выкарыстаны пры адкрыцці Пецябургскага і Нежынскага гісторыка-філалагічных інстытутаў, выпускнікі якіх працавалі таксама і ў сярэдніх навучальных установах Беларусі [14, с. 102].

Аднак праведзеныя меры не вырашалі праблему забеспячэння сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў Віленскай вучэбнай акругі дастатковай колькасцю выкладчыкаў са спецыяльнай педагагічнай падрыхтоўкай.

У мэтах паскоранага забеспячэння сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў кваліфікаванымі кадрамі ў 1911–1914 гг. пачалі арганізоўвацца аднагадовыя і кароткачасовыя дзяржаўныя і прыватныя педагагічныя курсы.

Так, на пачатку XX ст. сітуацыя па падрыхтоўцы настаўнікаў сярэдніх школ заставалася крытычнай. Нежаданне ўрада адкрываць універсітэт у Віленскай навучальнай акрузе тлумачылася палітыкай самадзяржаўя, накіраванай на расшырэнне пачатковай, але на стрымліванне сярэдняй і абмежаванне вышэйшай адукацыі [32, с. 26].

Тым не менш высокі ўзровень гімназічнай адукацыі ў разглядаемы перыяд сведчыць аб тым, што ўдасканаленне навуковай прафесійнай падрыхтоўкі настаўніка не з'яўлялася адзінай абавязковай умовай паляпшэння якасці працы настаўнікаў. Забеспячэнне ім шырокай прасторы для творчасці і правоў на «самодеяцельность» разглядаліся галоўнымі ўмовамі плённай дзейнасці настаўнікаў.

Узросшыя патрабаванні да якасці гімназічнай адукацыі ў перадрэвалюцыйнай Беларусі з'явіліся перадумовай перагляду пастаноўкі вучэбна-выхаваўчага працэсу і паляпшэння яго функцыянавання. Міністэрства народнай адукацыі, упраўленне Віленскай вучэбнай акругі, кіраўніцтва сярэдніх навучальных устаноў праводзілі карпатлівую работу, накіраваную на паляпшэнне вучэбна-выхаваўчай справы.

На пачатку XX ст. у Беларусі гімназіі захавалі за сабой статус вядучага тыпу сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў. Узровень гімназічнай адукацыі, між іншым, не ў поўнай меры адпавядаў патрабаванням грамадства ў

адукаваных спецыялістах. З боку педагогаў, бацькоў гімназістаў і грамадскасці крытыкаваліся празмерная нагрузка вучняў, шматпрадметнасць, адсутнасць узгодненнасці паміж вучэбнымі прадметамі і праграмамі, нерацыянальнае размеркаванне вучэбнага матэрыялу [8, с. 40].

Выключная роля ў арганізацыі і ажыццяўленні вучэбна-выхаваўчага працэсу ў перадрэвалюцыйнай Беларусі належала настаўніку. На якасць пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай справы ўплывалі глыбокае веданне прадмета, умелае выкарыстанне найвышэйшых метадык выкладання, шырокі круггляд, усведамленне культуры і яе каштоўнасцей. Пералічаныя якасці з'яўляліся асноўнымі элементамі прафесійнага майстэрства тагачаснага гімназічнага педагога. Настаўнікі Мінскай мужчынскай гімназіі, напрыклад, добра разумелі тое, што поспехі вучэбна-выхаваўчага працэсу непасрэдна залежаць ад творчага патэнцыялу асобы выкладчыка, яго прафесійнага майстэрства. Таму на пасяджэннях педагогічных саветаў неаднаразова гучала думка аб тым, што настаўнікі «предъявляя строгие и справедливые требования к учащимся, должны не менее строго относиться к себе» [16, л. 15].

У гісторыка-педагагічнай літаратуры акцэнтуюцца факт паляпшэння метадаў выкладання ў сярэдніх навучальных установах Паўночна-заходняга краю. Новымі для сярэдняй школы сталі такія метады, як тлумачальнае чытанне, экскурсіі. Тым не менш «зубрэнне» засталася і адыгрывала пануючую ролю ў навучанні. Не зменшыўся таксама і кантроль з боку царскага ўрада за вучэбна-выхаваўчай справай з мэтай выхавання вучняў у духу вернасці праваслаўю і адданасці самадзяржаўю [10, с. 213].

У пачатку ХХ ст. характэрнай рысай жыццядзейнасці гімназій Віленскай вучэбнай акругі з'яўлялася наданне настаўніку выключнай ролі ў арганізацыі і ажыццяўленні вучэбна-выхаваўчага працэсу, а іх своеасаблівасць заключалася ў адсутнасці уніфікаванасці – кожнай навучальнай установе акругі былі ўласцівы свае рысы. Гэта тлумачылася прадастаўленнем гімназічным педагогам шырокіх паўнамоцтваў [8, с. 6].

Школьная педагогіка дарэвалюцыйнага перыяду не аддзяляла выхаванне ад навучання, таму дзейнасць настаўніка выходзіла далёка за рамкі выкладчыцкай дзейнасці. Прафесійнае майстэрства педагога, якое разглядалася як адна з галоўных умоў павышэння якасці адукацыі, прадугледжвала ўдасканалванне дзейнасці настаўніка ў педагогічнай справе.

У сувязі з новымі патрабаваннямі да якасці адукацыі ў разглядаемы перыяд узмацнілася імкненне захаваць за гімназіямі статус вучэбных устаноў з высокім узроўнем пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай працы. Упраўленнем Віленскай вучэбнай акругі, гімназічнымі ўладамі і педагогамі-практыкамі праводзілася старанная і карпатлівая праца, скіраваная на паляпшэнне школьнай справы. Іх дзейнасць, як неаднаразова адзначалася ў гадавых

справаздачах Мінскай мужчынскай гімназіі, была накіравана на дасягненне лепшых вынікаў у вучэбна-выхаваўчай справе [17, л. 7]. Намі было адзначана вышэй, што ў школьнай педагогіцы гэтага перыяду выхаванне не аддзялялася ад навучання, таму педагогічная дзейнасць настаўнікаў выходзіла далёка за межы выкладчыцкай справы.

У працах педагогаў-тэарэтыкаў перадрэвалюцыйнай Беларусі педагогічнае майстэрства адзначалася як умела арганізаваная выкладчыцкая дзейнасць педагога ў адпаведнасці з інтарэсамі і здольнасцямі вучняў і іх узроўнем ведаў, заснаваная на самастойнай дзейнасці вучняў у працэсе набывання ведаў. У якасці прыярытэтных кампанентаў педагогічнага майстэрства вызначаліся: комплекс прафесійна значных уласцівасцей асобы, педагогічная адукацыя і ўмелае выкарыстанне метадыкі навучання, усведамленне настаўнікамі неабходнасці самаадукацыі і самаўдасканалвання, педагогічная культура і самадзейнасць пры планаванні і правядзенні ўрокаў [29, с. 17].

У гэтым накірунку адбывалася развіццё прафесійнага майстэрства настаўніка ў практычнай дзейнасці гімназічных педагогаў перадрэвалюцыйнай Беларусі.

Асноўным дакументам, які рэгламентаваў дзейнасць настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў перадрэвалюцыйнай Беларусі, з'яўляліся цыркулярныя прадпісанні Папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі. Цыркулярныя прадпісанні тычыліся не толькі пастаноўкі і паляпшэння вучэбна-выхаваўчай справы. Яны змяшчалі выразныя ўказанні аб культуры паводзін настаўніка ў адносінах да гімназістаў, іх бацькоў, а таксама калег. Цыркулярамі вызначаўся комплекс прафесійна значных уласцівасцей асобы, валодаць якімі павінен быў педагог-майстар, рэгламентаваўся адукацыйны і метадычны ўзровень настаўніка.

Гуманізацыя вучэбна-выхаваўчай справы ў пачатку ХХ ст. праяўлялася ў першую чаргу ў змяненні поглядаў педагогаў на задачы навучання і выхавання. Гуманізацыя вучэбна-выхаваўчай справы знайшла адлюстраванне таксама і ў цыркулярных прадпісаннях Папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі. Раней адна з вядучых задач педагогаў заключалася ў асноўным у назіранні за паводзінамі гімназістаў і выпрацоўцы ў іх «прывычкі падчыняць сваю волю патрабаванням школьнай дысцыпліны і парадка» [16, л. 178]. На мяжы стагоддзяў перадавалі педагогі гімназій Беларусі заклікалі разумець пад «высшай целью» выхавання і навучання «образование в ученике деятельного и самостоятельного характера», развіццё ініцыятывы і актыўнасці, «чувства собственной ответственности и самодисциплины» [16, л. 178]. У разглядаемы перыяд было распаўсюджана стаўленне да вучня не як да пасіўнага аб'екта педагогічнага ўздзеяння, а як да актыўнай асобы.

Выкананне пастаўленых задач было пад сілу настаўніку-майстру, які імкнуўся не толькі да прафесіянальнага, але і да асабістага ўдасканалвання. Так, згодна з цыркулярным распараджэннем № 12240 ад 31 чэрвеня 1909 г. настаўнікі-інспектары павінны былі ажыццяўляць бесперапыннае назіранне за асобамі, якія былі дапушчаны да выкладчыцкай справы ў якасці настаўніка і накіроўваць аб іх працы водгукі ва ўпраўленне акругі ў канцы вучэбнага года. Водгукі павінны былі быць праверанымі асабістымі назіраннямі дырэктароў гімназій. Аб асобах, якія былі не прыдатныя да працы ў якасці настаўнікаў, таксама накіроўваліся водгукі ў канцы кожнага навучальнага года [22, л. 12].

Папячыцель акругі Н. Чэчулін у цыркулярах неаднаразова звяртаўся да пытанняў паводзін настаўніка. Цыркуляр № 3922 ад 15 лютага 1916 г., напрыклад, змяшчаў указ аб тым, што выкладчыкі «умелой передачей учащимся своих знаний, спокойным, твёрдым, справедливым и благородным отношением к детям, правильной оценкой их познаний и поведения, в соответствиями с успехами и нравственным обликом, должны вызывать в учащихся уважение, доверие и любовь к своим наставникам и руководителям» [21, л. 40].

У цыркуляры № 8005 ад 16 красавіка 1916 г. падкрэслівалася важнасць стварэння ў сярэдніх навучальных установах «доброжелательной и деликатной атмосферы» [23, л. 38]. Сярэдняя школа, звяртаў увагу настаўнікаў папячыцель, павінна станоўча адрознівацца ад хатніх абставін тых дзяцей, у якіх дома адсутнічаюць станоўчая атмасфера і ўзаемапаразуменне. Школа павінна даваць прыклад дастойных і адпавядаючых адукаваным людзям узаемаадносін. Толькі ў атмасферы добразычлівасці і далікатнасці, адзначаў далей папячыцель, у дзяцей развіваюцца і замацоўваюцца добрыя разумовыя і маральныя навыкі, «в обстановке же жестокости и грубости развиваются привычки и склонности противоположного характера» [23, л. 38].

Прытрымліваючыся думкі аб тым, што аснова поспеху выкладчыцкай справы закладзена ў асобе і паводзінах самога настаўніка, Н. Чэчулін папярэджваў настаўнікаў ад грубага і недалікатнага абыходжання з дзецьмі і паміж дзецьмі. Грубасць, працягваў ён, сведчыць толькі аб адсутнасці маральнай годнасці і таго, хто яе дапускае. Настаўнік павінен не толькі з беражлівымі адносінамі да самалюбства вучняў паведамляць ім правільныя погляды на ўзаемаадносіны людзей, але і даваць прыклад узаемаадносін, якім маглі бы кіравацца вучні. Адукаваным людзям весці сябе так няцяжка. На жаль, у школьным жыцці сустракаліся недапушчальныя па грубасці і па недалікатнасці з'явы. Так, некаторыя настаўнікі называлі вучняў па мянушкам ці прозвішчам, дазвалялі сабе непрыемныя насмешкі ці жарты, звярталіся грубымі словамі ці лаянкай. Такія з'явы былі недапушчальныя ў школьным жыцці. Настаўнік, як сведчыў далей цыркуляр, не павінен дазваляць сабе такія

паводзіны. Звяртацца да вучняў настаўнікам сярэдніх навучальных устаноў належыла толькі па прозвішчы. Зварот на «ты» дапускаўся толькі ў вельмі рэдкіх выпадках, калі настаўнік быў поўнасьцю ўпэўнены ў тым, што самалюбства вучня пры гэтым не закраналася. Жартаваць настаўніку з вучнямі можна было толькі ў тым выпадку, калі жарт нікога не закранаў і не з'яўляўся крыўдным у адносінах да адрасата. У адваротным выпадку жарт разглядаўся як здзек. Такі зварот да вучняў з'яўляўся прычынай сутыкненняў паміж педагогамі і вучнямі.

Усе парушэнні дысцыпліны з боку вучняў караліся, але не заставаліся без увагі і тыя выпадкі, калі сам настаўнік даваў падставу для непаразумення.

Папачыцель меркаваў, што прымяненне настаўнікам станоўчых прыёмаў і адмаўленне ад недазволеных у адносінах да вучняў, абавязкова станоўча адлюструецца на дысцыпліне гімназістаў, развіцці ў вучнях пачуцця ўласнай годнасці і павагі да годнасці другіх, заслужыць падзякі ўсяго грамадства [23, л. 38–39].

Востры недахоп высокакваліфікаваных педагогічных кадраў у Віленскай навучальнай акрузе абазначыў шэраг патрабаванняў да педагогаў. Для настаўнікаў без спецыяльнай педагогічнай адукацыі неабходна было самастойна працаваць над педагогічнымі сачыненнямі, як мага часцей наведваць педагогічныя курсы для атрымання новых метадычных звестак і па выкладаемым прадмеце, атрымання найбольшай карысці для справы выкладання з методык і іншых педагогічных прадметаў. Уважлівыя адносіны навучаючага да выконваемай справы, прызнанне і выпраўленне сваіх недахопаў прыводзілі да пераканання, што метадычныя веды – гэта фундамент, на якім настаўнік, той, які ўмела і свядома карыстаецца гэтымі ведамі, зможа ўзвесці свой будынак выкладання [2, с. 628–629].

Назапашванню вопыту садзейнічалі самаадукацыя, педагогічныя з'езды і педагогічныя курсы [26, с. 3].

Якаснай характарыстыкай вызначэння майстэрства гімназічнага педагога дарэвалюцыйнай гімназіі з'яўляўся ўзровень практычнай метадычнай падрыхтоўкі да ўрока. Лічылася, што выдатныя тэарэтычныя веды па прадмеце самі па сабе не гарантуюць паспяховае прымяненне іх на практыцы. Поспех выкладання гарантавалі выпрацаваныя практычныя навыкі. У школьнай справе патрэбна было ўменне карыстацца атрыманымі метадычнымі звесткамі, паколькі прыходзілася працаваць з жывымі людзьмі [2, с. 625]. Часам настаўнікамі не ўлічвалася, што метадычныя ўказанні не маюць карысці для шаблоннай працы, а патрабуюць творчай дзейнасці. Методыкі даюць толькі «указанія ідеала» [2, с. 626], не прымаючы да ўвагі тое, што дзеці па здольнасцях і развіццю вельмі розныя. Выдатна састаўлены канспект урока не мог забяспечыць поспех – для гэтага неабходны вопыт і вынаходлівасць

настаўніка, грунтоўная штодзённая творчая падрыхтоўка «ко всякому даже незначительному уроку, чтобы он принёс действительно пользу и самому малоспособному ученику» [2, с. 626]. Падрыхтоўка настаўніка да кожнага ўрока садзейнічала ў значнай меры развіццю майстэрства [9, с. 15].

Сакрэт добрага выкладання заключаўся не толькі ў ведах выкладчыка, але і ва ўменні перадаць свае веды іншым так, каб яны не былі зазубраны, а зрабіліся б вынікам уласнага роздуму вучняў. «Уменье обучать детей – не только наука, но и искусство. А искусству не научишь, ... необходима практика» [35, с. 7–8].

У практычнай дзейнасці педагог сутыкаецца з неабходнасцю прыстасаваць метады навучання да асобных адрозненняў кожнага вучня. Навучанне і па зместе і па метаду павінна адпавядаць узроставым і асобным асаблівасцям навучэнцаў: інакш яно не прынясе карысці, як не адпавядаючае прыродзе навучаемых дзяцей [36, с. 274–275].

Пры падрыхтоўцы да ўрока настаўнік павінен быў адказаць на шэраг пытанняў:

- ❖ Якім чынам дадзены ўрок звязаны з раней вывучаным матэрыялам і новым, прызначаным для вывучэння?
- ❖ Ці дапаўняюць адзін аднаго ўрокі, ці звязваюцца між сабой, ці зразумелыя не толькі для настаўніка, але і для вучняў адносіны вывучанага да пройдзенага?
- ❖ Якія словы, звароты мовы, прыклады, вобразы і наглядныя сродкі дапамогуць зрабіць зразумелай задачу ўрока ўсім дзецям, нават слабейшым?
- ❖ Якія практыкаванні павінны быць выкананы пасля тлумачэння новай тэмы для замацавання ведаў і развіцця дзіцячых сіл, як можна выкарыстаць атрыманыя і засвоеныя веды ў жыцці?

З'яўляецца відавочным, што настаўнік-майстра павінен быў накіраваць выкладанне на такія шляхі, які бы прыносяць больш карысці, а не на той, які дае менш працы на ўроку настаўніку [2, с. 627]. Выкладаць – гэта паняцце азначала даваць вучням фактычныя веды, крыніцай якіх маглі быць у роўнай ступені падручнік, з'явы прыроды, уласны вопыт настаўніка, заставіць вучняў у кароткі час і з найменшымі намаганнямі, але і з большай карысцю засвоіць матэрыял. «При этом обучении ученикам должны быть преподаны необходимые познания, без которых невозможно двигаться вперёд» [36, с. 271–272]. Такое выкладанне развівала фармальныя бакі розуму – яго сілу і гнуткасць.

Адна з галоўных мэт сярэдняй школы заключалася ў развіцці разумовых сіл дзяцей, таму ў навучанні вучняў найбольшае распаўсюджванне атрымаў прынцып самадзейнасці, сутнасць якога заключалася не ў перадачы гатовых

паняццяў і заключэнняў, а ў самастойнай распрацоўцы іх пад кіраўніцтвам настаўніка. Такое выкладанне лічылася самым карысным, але і самым цяжкім, патрабаваўшым ад настаўніка бесперапыннай узмацненнай працы.

Такі спосаб выкладання лічыўся ідэальным і абязваў настаўнікаў імкнуцца да яго, паляпшаючы метады выкладання, не прытрымліваючыся шаблону.

Настаўнік-майстра – гэта настаўнік, які імкнецца падтрымліваць ва ўсіх вучнях ажыўленую працу на ўроках, увагу і працу думак. Ён бачыць адначасова ўсіх вучняў і адначасова іх навучае, прыстасоўваючыся да індывідуальных асаблівасцей кожнага іх. Настаўнік-майстра падтрымлівае ўвагу вучняў да прадмета паслядоўным, наглядным і жывым вядзеннем урока, сваёй пільнасцю на ўроку, заахвочвае вучняў да заняткаў, да самастойнай працы. Такі настаўнік не толькі ўзбагачае вучняў ведамі, але і дабратворна ўплывае на іх пачуццё і волю [9, с. 15].

Імкнучыся да асобаснага ўдасканалвання, настаўнік пачатку мінулага стагоддзя ўсведамляў, што найлепшым дабром для чалавека з'яўляецца задавальненне вышэйшых духоўных запатрабаванняў, а менавіта рэлігійных, маральных, разумовых і эстэтычных. Гэта садзейнічала ўздыму духоўнага жыцця настаўніка, вяло да ажыццяўлення завету Боскага настаўніка «Будьте совершенны» [9, с. 10]. Настаўніку ў большай ступені, чым прадстаўнікам іншых прафесій, адкрыты шлях для дасягнення пастаўленай мэты. Па-першае, настаўнік мае справу з дзецьмі, і, па-другое, навучаючы і выхоўваючы іншых, ён няўхільна павінен клапаціцца і аб уласным самаўдасканалванні.

У сувязі з гэтым асноўныя меры па паляпшэнні пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай справы былі сканцэнтраваны на належнай арганізацыі працы выкладчыкаў, стварэнні шырокіх магчымасцей для педагагічнай творчасці, самаадукацыі і ўдасканалвання прафесійнага майстэрства.

Разгледзім некаторыя з мер па паляпшэнні вучэбна-выхаваўчай справы на прыкладзе Мінскай мужчынскай гімназіі, якія ажыццяўляліся пад кіраўніцтвам сярэдніх навучальных устаноў дарэвалюцыйнай Беларусі.

Педагагічныя кадры. Вострым для Мінскай мужчынскай гімназіі (як і для большасці гімназій Віленскай вучэбнай акругі) паўставала пытанне забеспячэння вучэбнага працэсу дастатковай колькасцю выкладчыкаў, маючых ґрунтоўную навуковую і спецыяльную педагагічную падрыхтоўку. Адною з прычын такога палажэння была адсутнасць на тэрыторыі Беларусі універсітэта, які змог бы забяспечваць падрыхтоўку выкладчыкаў сярэдніх школ (Мінскі настаўніцкі інстытут атрымаў права ажыццяўляць падрыхтоўку выкладчыкаў гімназіі толькі ў 1914 годзе).

У разглядаемы перыяд шырокае распаўсюджванне атрымала практыка арганізацыі аднагадовых і кароткачасовых дзяржаўных і прыватных курсаў для

настаўнікаў сярэдніх школ. Навучанне на курсах і атрыманне прафесійнай падрыхтоўкі разглядалася кіруючымі коламі як адна з эфектыўных мер павышэння ўзроўню вучэбнай справы ў гімназіі.

Педагагічная творчасць. Кіраўніцтвам Мінскай мужчынскай гімназіі прызнавалася, што ўдасканалванне прафесійнай навуковай падрыхтоўкі настаўнікаў не з'яўлялася адзінай эфектыўнай мерай павышэння ўзроўню вучэбна-выхаваўчай справы. Лічылася, што забяспечыць плён працы выкладчыкаў магло прадстаўленне ім магчымасці ўдасканалвання свайго прафесійнага майстэрства на практыцы, шырокага прастору для педагагічнай творчасці, правоў на «самодеяцельность» (заўвага: самадзейнасць у педагагічнай літаратуры пачатку ХХ ст. разглядалася як здольнасць і схільнасць індывідуальна ўспрымаць, назіраць і індывідуальнай ініцыятывай апрацоўваць усё тое, за чым назіралі і што было ўспрынята і назіраема [38, с. 196]).

Педагогі Мінскай гімназіі адстойвалі свае правы на педагагічную творчасць і «самодеяцельность» наступным чынам: «для большай успешности дела обучения... необходимо возбуждение интереса к нему не только в учащихся, но не менее того в самих учащихся. Последние должны чувствовать себя не пассивными только исполнителями чужих предписаний, но живыми деятелями школы. А это едва ли достижимо без предоставления преподавателям большей самостоятельности в сфере их специального дела ...» [18, л. 31].

Прыкладам прадстаўлення гімназічным педагогам шырокіх магчымасцей для творчай дзейнасці з'яўлялася надзяленне гімназічных педагагічных саветаў шырокімі паўнамоцтвамі, наданне ім статусу «органов педагогической самостоятельности».

Фундаментальная бібліятэка разглядалася ў якасці важнейшага сродку развіцця майстэрства выкладчыкаў гімназіі. Арганізацыя фундаментальных бібліятэк з'яўлялася эфектыўнай мерай у павышэнні якасці вучэбна-выхаваўчай справы. Мэта іх стварэння заключалася ў прадстаўленні педагагічнаму персаналу магчымасці самаадукацыі шляхам азнаямлення з навінкамі педагагічнай і метадычнай літаратуры. Бібліятэкі прызначаліся для настаўнікаў і рэгулярна папаўняліся новымі выданнямі айчынай і замежнай навуковай і метадычнай літаратуры.

Бібліятэка Мінскай гімназіі налічвала 1 студзеня 1917 г. 2580 вучэбных дапаможнікаў, 1 студзеня 1918 г. налічвалася 5205 назваў кніг, перыядычных выданняў і брашур у 11320 тамах [17, л. 6–7].

Публічныя лекцыі і курсы. У практычнай дзейнасці сярэдніх вучэбных устаноў дарэвалюцыйнай Беларусі даволі шырокае распаўсюджванне атрымала арганізацыя публічных лекцый і курсаў. Платныя і бясплатныя лекцыі, курсы

прызначаліся як для дарослых слухачоў, так і для вучняў. Іх арганізацыя садзейнічала не толькі распаўсюджванню адукацыі сярод грамадства. Падтрымка гэтых мерапрыемстваў з боку ўпраўлення Віленскай вучэбнай акругі і кіраўніцтва гімназіі тлумачылася тым, што падрыхтоўка і правядзенне іх разглядаліся як эфектыўная мера павышэння прафесійнага майстэрства настаўніка, удасканалвання і сістэматызацыі яго ведаў.

Навукова-даследчыцкая дзейнасць. Стымуляванне навукова-даследчыцкай дзейнасці гімназічных педагогаў і правядзенне педагогамі даследаванняў садзейнічалі не толькі павышэнню навуковага ўзроўню педагогаў і ўдасканалванню іх прафесійнага майстэрства, але і паляпшэнню вучэбнай справы цалкам.

У пачатку XX ст. друкаваныя працы настаўнікаў гімназіі выстаўляліся на Усерасійскіх выставах. Даволі часта ў гімназіі праходзілі абароны дысертацый. Сярод выкладчыкаў Мінскай мужчынскай гімназіі, якія былі ўдасцоены ступені доктара навук – Тарнава-Барычэўскі і М. Палінскі [8, с. 70]. Прадметам навуковых заняткаў настаўнікаў з’яўлялася таксама гісторыя. У «Памятных кніжках», «Гістарычных запісках», «Нарысах» гісторыя гімназічнай адукацыі была прадстаўлена ў апрацоўцы, у тым ліку і настаўнікаў Мінскай мужчынскай гімназіі Н.А. Адо, В.Г. Краснянскага, А.П. Смародскага [8, с. 71].

Умовы працы выкладчыкаў. Упраўленне Віленскай вучэбнай акругі і кіраўніцтва гімназіі не толькі прад’яўлялі высокія патрабаванні да якасці выкладання гімназічных настаўнікаў, але і імкнуліся стварыць спрыяльныя ўмовы для іх плённай дзейнасці, удасканалвання прафесійнага майстэрства. Галоўныя мерапрыемствы па паляпшэнні ўмоў працы закраналі такія бакі выкладчыцкай дзейнасці, як арганізацыя і забеспячэнне належнай аплаты працы настаўнікаў гімназіі.

Аб станоўчых выніках распачатых мер у арганізацыі працы сведчыць змяншэнне ў пачатку XX ст. нормы «нормальных часоў», якая складала 12 гадзін.

Матэрыяльнае становішча гімназічных педагогаў у разглядаемы перыяд прызнавалася адносна добрым. Грашовае ўтрыманне настаўніка гімназіі вызначалася ў залежнасці ад адукацыі, педагагічнага стажу і ад памеру вучэбнай нагрузкі. Ніводны настаўнік Мінскай мужчынскай гімназіі, які меў вышэйшую адукацыю, не атрымліваў менш 2350 рублёў у год. Памер зарплаты некаторых настаўнікаў дасягаў 3–4 тысячы рублёў у год.

Гімназічныя ўлады прымалі меры для «прывлечення к преподавательскому званию достойных и способных лиц», з гэтай мэтай імі ствараліся пэўныя ўмовы для плённай дзейнасці настаўнікаў гімназіі і заахвочванне іх да адданай працы:

– каб утрымаць настаўнікаў ад пошуку дадатковых заробкаў, не звязаных з педагогічнай дзейнасцю, выкладчыкам гімназіі было дазволена даваць прыватныя ўрокі вучням сваіх класаў у свабодны ад вучэбных заняткаў час [8, с. 73];

– пры размеркаванні спецыяльных сум педагогічнымі саветамі прадугледжваліся такія выдаткі, як аказанне матэрыяльнай дапамогі настаўнікам, заахвочванне і падтрымка іх поспехаў у педагогічнай і навуковай дзейнасці. Напрыклад, настаўнік малявання стацкі саветнік К.Я. Ермакоў за «беспорочную службу» на працягу 40 гадоў быў узнагароджаны граматай і адзнакай – залатой шпількай з відарысам імператарскай галавы, упрыгожанай рубінамі і брыльянтамі [20, л. 32–34].

Індывідуалізацыя навучання. У паляпшэнні вучэбна-выхаваўчай справы праблема індывідуалізацыі навучання займала адно з першых месц. Пад індывідуалізацыяй навучання разумеўся ўлік прыродных здольнасцей, разумовых схільнасцей і інтарэсаў вучняў, узровень іх ведаў [8, с. 96].

Педагогічны савет Мінскай гімназіі ў разглядаемы перыяд прызнаваў, напрыклад, пажаданым навучанне «неспособных и ленивых учеников» у асобных класах і нават «устройство для них специальных учебных заведений» [19, л. 28]. Але такі вопыт дыферынцыяцыі навучання грамадскай думкай прызнаваўся ганебным і ў гімназічнай практыцы не знайшоў прымянення. Індывідуалізаваць навучанне ў педагогічным працэсе педагогам дазваляла шырокае выкарыстанне розных форм вучэбнай дзейнасці, такіх, як:

- ❖ арганізацыя вывучэння неабавязковых прадметаў;
- ❖ праца вучняў над рэфератамі пад кіраўніцтвам выкладчыкаў;
- ❖ арганізацыя і правядзенне практычных заняткаў у фізічных і хімічных лабараторыях для зацікаўленых вучняў;
- ❖ кіраўніцтва пазакласным чытаннем;
- ❖ заняткі з непаспяваючымі вучнямі;
- ❖ правядзенне экскурсій, прадметных размоў, вечароў;
- ❖ індывідуальная або групавая работа з адстаючымі вучнямі, бацькі якіх «по бедности» не маглі нанімаць за дадатковую аплату настаўнікаў або лепшых вучняў старшых класаў. Дадатковыя заняткі праводзіліся выкладчыкамі звычайна ў вячэрні час у рабочыя дні або раніцай у святочныя дні.

Арганізацыя дамашняй працы вучняў. Рацыянальная арганізацыя дамашняй працы вучняў садзейнічала фарміраванню ў гімназістаў навыкаў самастойнай працы з вучэбным матэрыялам. Асноўнае патрабаванне, якое прад'яўлялася да арганізацыі самастойнай дамашняй работы – недапушчальнасць перагружвання вучняў заданнямі. Падрыхтоўка вучняў да самастойнага выканання дамашняга задання, тлумачэнне мэт і зместу гэтага

віду вучнёўскай дзейнасці забяспечвалі паспяховы вынік самастойнай працы вучняў.

У адным з цыркуляраў папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі, адрасаваным гімназічным настаўнікам, адзначалася: «Сколь ні неабходимо, чтобы ученики в своём поступательном движении к знанию и умению каждый шаг делали самостоятельно, но нужно также и то, чтобы наставник подготовил их сделать этот шаг. Важнейшая обязанность преподавателя заключается именно... в такой подготовке их к исполнению домашней работы» [24, л. 52].

Кіраўніцтва пазакласным чытаннем вучняў. Шырокае распаўсюджванне ў разглядаемы час у гімназіях атрымала такая форма навучання, як кіраўніцтва пазакласным чытаннем вучняў. У школьнай педагогіцы пачатку ХХ ст. пазакласнае чытанне разглядалася як частка школьнага вучэбна-выхаваўчага працэсу. Аўтар артыкула «Желательные изменения в организации внеклассного чтения», які быў апублікаваны асобнай брашурай, выкладчык Мінскай гімназіі В.Г. Краснянскі прапаноўваў сваім калегам уключыць у тыднёвы расклад кожнага класа размовы з вучнямі аб прачытаных кнігах.

Падводзячы вынік, можна сказаць, што асноўныя меры па паляпшэнні вучэбна-выхаваўчай справы ў Мінскай мужчынскай гімназіі зводзіліся да наступнага:

- ❖ заахвочванне годных выкладчыкаў;
- ❖ прадстаўленне выкладчыкам шырокіх правоў для ажыццяўлення педагогічнай творчасці;
- ❖ арганізацыя і рэгулярнае папаўненне фондаў фундаментальнай бібліятэкі;
- ❖ правядзенне публічных лекцый і курсаў;
- ❖ заахвочванне навукова-даследчыцкай дзейнасці выкладчыкаў;
- ❖ забеспячэнне належных умоў працы выкладчыкаў;
- ❖ індывідуалізацыя навучання;
- ❖ рацыянальная арганізацыя хатняй працы вучняў;
- ❖ кіраўніцтва пазакласным чытаннем вучняў [27, с. 76–77].

Такім чынам, меры па паляпшэнні вучэбна-выхаваўчай справы ў Мінскай мужчынскай гімназіі тычыліся ў асноўным якасных характарыстык форм навучання. На настаўніка ўскладалася адказнасць за духоўнае, інтэлектуальнае і эстэтычнае развіццё вучняў, за станаўленне асобы гімназіста. Гімназічныя педагогі ўсведамлялі каштоўнасць самастойна набытых вучнямі ведаў. Устойлівую тэндэнцыю ў арганізацыі навучання складала распаўсюджванне ў гімназіях такіх форм дзейнасці, якія б у найбольшай ступені стымулявалі пазнавальную актыўнасць гімназістаў, пабуджалі іх да самастойнага набыцця і авалодвання ведамі, садзейнічалі фарміраванню ў іх навыкаў пазнавальнай дзейнасці і стваралі ўмовы для арганізацыі асобна арыентаванага навучання.

На рашэнне гэтых задач было накіравана ўдасканалванне метадаў навучання [27, с. 77].

Якасць і выніковасць працы залежалі ад шматлікіх абставін. Значную ролю ў выхаванні і навучанні адыгрывалі асабовыя і прафесіянальныя якасці настаўнікаў, педагагічныя традыцыі гімназіі, якія фарміраваліся і складаліся на працягу ўсяго часу існавання той ці іншай гімназіі [27, с. 77].

У вучэбнай справе педагагічны персанал імкнуўся да таго, каб вучні маглі атрымаць як мага больш ведаў, дзякуючы прадуктыўнай працы ў класах пад кіраўніцтвам выкладчыкаў. Меры, якія прадпрымаліся па паляпшэнні пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай справы, садзейнічалі дасягненню гэтай мэты [27, с. 77].

Педагагічнае майстэрства ў вучэбна-выхаваўчым працэсе дарэвалюцыйнай сярэдняй школы разглядалася як практычная дзейнасць настаўніка, заснаваная на веданні індыўідуальных асаблівасцей кожнага вучня і накіраваная на дасягненне аптымальных вынікаў у навучанні і выхаванні асобы, сацыяльна значнай для грамадства і дзяржавы [30, с. 225].

Развіццё прафесійнага майстэрства педагога прадугледжвала:

- ❖ тэарэтычнае ўдасканалванне агульнанавуковай і педагагічнай падрыхтоўкі;
- ❖ павышэнне практычнага метадычнага ўзроўню;
- ❖ развіццё асабова значных характарыстык [30, с. 225].

ПРАВЕРЫМ СВАЕ ВЕДЫ

1. У якіх вышэйшых навучальных установах атрымлівалі агульнаадукацыйную і спецыяльную педагагічную адукацыю настаўнікі сярэдніх навучальных устаноў Беларусі напярэдадні рэвалюцыі 1917 г.?

- а) у Беларускай дзяржаўнай універсітэце;
- б) у вышэйшых навучальных установах Германіі;
- в) у вышэйшых навучальных установах навучальных акруг Расіі.

2. Якое з пералічаных сцверджанняў правільнае?

- а) усе настаўнікі навучальных устаноў дарэвалюцыйнай Беларусі мелі вышэйшую педагагічную адукацыю;
- б) палова настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў дарэвалюцыйнай Беларусі мела закончаную вышэйшую педагагічную адукацыю, а другая палова закончаную вышэйшую адукацыю;
- в) у канцы першага дзесяцігоддзя XX ст. колькасць выкладчыкаў з закончанай вышэйшай адукацыяй у сярэдніх навучальных установах Беларусі заставалася вельмі нізкая.

3. З якой мэтай у 1911–1914 гг. пачалі арганізоўвацца аднагадовыя і кароткачасовыя дзяржаўныя і прыватныя педагагічныя курсы?

- а) з мэтай павышэння кваліфікацыі настаўнікаў;
- б) з мэтай хуткага забеспячэння сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў кваліфікаванымі кадрамі;
- в) з мэтай абмену вопытам паміж настаўнікамі розных сярэдніх навучальных устаноў.

4. Назавіце асноўныя ўмовы плённай дзейнасці гімназічных педагогаў перадрэвалюцыйнай Беларусі.

- а) прадстаўленне шырокай прасторы для творчасці;
- б) высокі заробак;

в) прадстаўленне правоў на самадзейнасць.

5. Пералічыце асноўныя элементы прафесійнага майстэрства гімназічнага педагога дарэвалюцыйнай Беларусі.

- а) умелае выкарыстанне навейшых метадык выкладання;
- б) правільнае ўспрыняцце культуры і яе каштоўнасцей;
- в) валоданне замежнымі мовамі.

6. Асноўны дакумент, які рэгламентаваў дзейнасць настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў перадрэвалюцыйнай Беларусі гэта –

- а) цыркулярныя прадпісанні Папячыцеля Віленскай вучэбнай акругі;
- б) Статут сярэдніх навучальных устаноў Віленскай вучэбнай акругі;
- в) вусныя распараджэнні міністра народнай асветы.

7. У чым заключалася асноўная функцыя настаўнікаў-інспектароў?

- а) у кантролі за наведваннем заняткаў гімназістамі;
- б) у бесперапынным назіранні за выкладаннем асоб, якія дапушчаны да выкладчыцкай справы ў якасці настаўніка;
- в) у бесперапынным кантролі за паводзінамі настаўнікаў пасля ўрокаў.

8. Што неаднаразова падкрэсліваў у цыркулярах папячыцель Віленскай вучэбнай акругі Н. Чэчулін?

- а) ад паводзін і ўменняў настаўніка залежыць якасць ведаў і выхаванне вучняў;
- б) настаўнік не павінен дапускаць у сваіх адносінах да дзяцей грубае і недалікатнае абыходжанне з імі;
- в) настаўнік мае права жартаваць з вучнямі на ўроку.

9. Аб чым сведчыў высокі ўзровень практычнай метадычнай падрыхтоўкі да ўрока настаўніка гімназіі дарэвалюцыйнай Беларусі?

- а) аб яго майстэрстве;
- б) аб вышэйшай педагагічнай адукацыі настаўніка;
- в) аб імкненні настаўніка атрымаць больш высокі заробак.

10. У чым сутнасць прынцыпу «самадзейнасці», што атрымаў найбольшае распаўсюджванне ў дарэвалюцыйных гімназіях?

- а) самастойнасць настаўніка пры выбары ім гімназічных класаў для выкладання;
- б) самастойная распрацоўка вучнямі паняццяў і заключэнняў пад кіраўніцтвам настаўніка;
- в) магчымасць прыняцця самастойных рашэнняў, не абмяркоўваючы іх з гімназічным кіраўніцтвам.

III. СТВАРЭННЕ АСНОЎ САВЕЦКАЙ СІСТЭМЫ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ Ў БЕЛАРУСІ Ў 1917–1930 ГГ.

Са звяржэннем царскага ўрада пачалася змястоўная перабудова сістэмы адукацыі. У першыя дні пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі У.І. Ленін распрацаваў стратэгію і тактыку развіцця народнай асветы. Ён неаднаразова пакрыславаў, што толькі школа зможа замацаваць перамогу рэвалюцыі [33, с. 196].

15 снежня 1917 г. была прынята дырэктыва аб пераходзе ўсіх навучальных устаноў духоўнага ведамства ў распараджэнне Народнага камісарыята асветы. У студзені 1918 г. быў падпісаны дэкрэт аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы. Школа новай дзяржавы стала, такім чынам, свецкай, ліквідаваліся саслоўныя і нацыянальныя абмежаванні, няроўнасць жанчын у адукацыі.

У жніўні 1918 г. адбыўся першы Усерасійскі з'езд, прысвечаны пытанням асветы. На з'ездзе было прынята «Палажэнне аб адзінай працоўнай школе». Усім навучальным установам прысвойвалася назва «Адзіная працоўная школа», яна ўключала 2 ступені: першая – 5 год навучання, другая – 4 гады навучання. З'ездам была прынята таксама «Дэкларацыя аб адзінай працоўнай школе», у якой падкрэслівалася, што савецкая школа павінна быць не толькі бясплатнай, але і абавязковай і даступнай для ўсіх.

Сістэма адукацыі ў Беларусі развівалася на аснове «Палажэння аб адзінай працоўнай школе», якое было зацверджана УЦВК РСФСР 16 кастрычніка 1918 г. [40, с. 70]. «Адзіная працоўная школа» Беларусі ўключала таксама 2 ступені: I ступень – 5 гадоў, II ступень – 4 гады [33, с. 197].

3 лістапада 1917 г. у Беларусі пачалі стварацца новыя абласныя, губернскія, павятовыя і валасныя органы народнай адукацыі, а ў снежні 1917 г. пачаў дзейнічаць Камісарыят асветы Заходняй вобласці. Пераўтварэнні ў галіне асветы на тэрыторыі Беларусі ўскладняліся акупацыяй Беларусі нямецкімі, потым белапольскімі войскамі. У свабодных ад акупацыі паветах Віцебскай і Магілёўскай губерняў школы ствараліся на аснове «палажэння аб адзінай працоўнай школе РСФСР».

Значнай падзеяй у справе рэфармавання школы ў Беларусі быў з'езд настаўнікаў-беларусаў (Масква, 21–23 ліпеня 1918 г.). Яго ўдзельнікі падтрымалі мерапрыемствы савецкай улады і выразілі гатоўнасць праводзіць яго на месцах [33, с. 198].

Пошукі шляхоў рацыянальнай пабудовы сістэмы школьнай адукацыі ў БССР ажыццяўляліся ў 1917–1920 гг. на аснове наступных прынцыпаў стварэння новай школы:

- ❖ нацыянальная школа з навучаннем на роднай мове;
- ❖ свецкасць на ўсіх узроўнях навучання;
- ❖ раўнапраўе ў адносінах адукацыі мужчын і жанчын;
- ❖ пераемнасць усіх звенняў адукацыі [40, с. 69].

У студзені 1919 г. быў створаны Народны камісарыят асветы Беларусі. Пры мясцовых органах улады – аддзелы народнай адукацыі.

К пачатку 1919 г. на тэрыторыі Беларусі былі ліквідаваны ранейшыя назвы школ і была створана адзіная працоўная школа дзвюх ступеней. I ступень адзінай працоўнай школы прадугледжвала пяцігадовы курс навучання (навучэнцы ад 8 да 13 гадоў), II ступень прадугледжвала чатырохгадовы курс навучання (навучэнцы ад 13 да 17 гадоў) [33, с. 198].

На практыцы ажыццяўленне гэтай праграмы сустрэлася з многімі цяжкасцямі. Вынікамі грамадзянскай вайны і замежнай інтэрвенцыі на Беларусі з'явіліся недахоп настаўнікаў, падручнікаў, пашкоджаная матэрыяльная база. Па пералічаных прычынах аказалася практычна неажыццявімым забеспячэнне прафесійнай адукацыі на базе дзевяцігодкі. Ва ўмовах разрухі немагчыма было таксама арганізаваць сувязь вучэбна-выхаваўчай работы школы II ступені з вытворчым навучаннем, як таго патрабавала «Палажэнне аб адзінай працоўнай школе».

Працэс рэфармавання сістэмы народнай адукацыі прывёў да таго, што на тэрыторыі Беларусі ў сярэдзіне 20-х гадоў была створана адзіная школьная сістэма [10, с. 289]. Яна не прадстаўляла сабой яшчэ закончаны цыкл, паколькі 7-гадовая школа не з'яўлялася вышэйшым тыпам агульнаадукацыйнай школы і не магла забяспечыць падрыхтоўку, неабходную для далейшага навучання ў вышэйшай школе.

Прамысловасць Беларусі адчувала, акрамя таго, патрэбу ў хутчэйшым выпуску спецыялістаў. Крытыка школы II ступені прымусіла Нарком асветы ліквідаваць яе, а малодшыя класы рэарганізаваць у сямігадовую школу [40, с. 71]. Пытаннем сярэдняй школы была прысвечана партыйная нарада ў 1922 г., на якой было выказана мэтазгодным, улічваючы патрабаванні часу, панізіць узровень агульнай адукацыі з 17 да 15 гадоў і перайсці ад дзевяцігадовай школы да сямігадовай. Гэта мера, вымушаная і часовая, з'явілася вынікам галечы і разарэння краіны [40, с. 71]. Сямігадовая школа стала асноўным тыпам навучальных устаноў у рэспубліцы. Яна ахоплівала дзяцей ад 8 да 15 гадоў і рыхтавала іх да спецыяльнай адукацыі. На базе сямігадовай школы ствараліся трохгадовыя і чатырохгадовыя тэхнікумы. I-я ступень сямігадовай школы (8–12 гадоў) ставіла перад сабой мэту забяспечыць засваенне навучэнцамі асноўных навыкаў і уменняў. II-я ступень (12–15 гадоў) мела наступную мэту – навучыць выхаванцаў арыентавацца ў вучэбным і

працоўным матэрыяле, зблізіць школьнае навучанне з грамадска-прамысловым працэсам, рыхтаваць вучняў да атрымання спецыяльнай адукацыі.

Рэарганізацыя школьнай сістэмы аказала ўплыў на колькасць сярэдніх навучальных устаноў. У пачатку 1921 г. на тэрыторыі рэспублікі працавалі 122 поўныя і няпоўныя сярэднія школы II-й ступені, к 1 студзеню 1922 г. засталася толькі 27 школ. На пачатку вясны 1922 г. школы II-й ступені перасталі існаваць [7, с. 144–145].

Са студзеня 1922 г. на тэрыторыі Беларусі пачалося планамернае скарачэнне сеткі школ да ўзроўню, адпавядаючага матэрыяльным магчымасцям – заставаліся толькі тыя школы, якія мелі прыгодныя да работы памяшканні і абсталяванне. Скарачэнне школьнай сеткі спынілася ў 1923/24 навучальным годзе. З гэтага году пачалася планамерная падрыхтоўчая работа па ўвядзенні ўсеагульнага навучання. Так, у 1921/22 навучальным годзе налічвалася 155 няпоўных сярэдніх школ, у 1922/23 – 186, у 1923/24 – 185, а ў 1924/25 – ужо 280 няпоўных сярэдніх навучальных устаноў [7, с. 147].

Такім чынам, да 1922 г. склалася даволі стройная сістэма школьнай адукацыі: пачатковая (чатырохгадовая школа), асноўная (сямігадовая) і старшая ступень агульнаадукацыйнай школы – усяго 9–10 год навучання. Станоўчым было тое, што ніжэйшая школы з’яўлялася прыступкай для вышэйшай.

Вынікамі далейшых пошукаў шляхоў рэфармавання сярэдняй агульнаадукацыйнай школы былі праект сістэмы народнай адукацыі Наркома асветы (1928 г.), пастанова «Аб пачатковай і сярэдняй школе» (5 верасня 1931 г.), «Аб вучэбных праграмах і рэжыму ў пачатковай і сярэдняй школе» (25 жніўня 1932 г.) [7, с. 157–159].

Змяніўся сацыяльны характар новай школы, яна павінна была ажыццяўляць работу па ліквідацыі недахопаў, устарэлых неэфектыўных дарэвалюцыйных метадаў навучання, выкараненні фармалізму. Але не адхіляўся таксама станоўчы вопыт навучання і выхавання дарэвалюцыйнай школы, усё самае лепшае, што было дасягнута ў метадах навучання і выхавання. Паспяховае выкананне задач новай школы цалкам залежала ад падрыхтаванасці педагогаў, іх прафесіяналізму і майстэрства. Якасная прафесійная падрыхтоўка настаўнікаў – наступная найважнейшая задача, звязаная з рэфармаваннем адукацыі [31, с. 97].

1924 г., калі ЦВК БССР была прынята пастанова аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі, можна лічыць пачаткам беларусізацыі асветы і школы, якая набыла дзяржаўны характар.

Перабудова ўсёй сістэмы школьнай адукацыі, а таксама нацыянальная палітыка, пачатак якой быў пакладзены, як адзначалася на XI з’ездзе

Камуністычнай партыі Беларусі, яшчэ ў 1917 г., вызначалі накірункі далейшых навуковых пошукаў айчынных педагогаў [1, с. 415].

У перыяд з 1917 г. да канца 20-х гг. насельніцтва рэспублікі праяўляла павышаную цікавасць да нацыянальнай беларускай школы і не заставалася ў баку ад яе стварэння. У якасці сведчання выступаюць шматлікія звароты ў Беларускаю школьную раду з пажаданнем, каб «дзеткі вучыліся ў беларускіх школах» [39, с. 54].

Дзейнасць па беларусізацыі школы перажывала перыяд ажыўлення пасля прыняцця ў сакавіку 1919 г. урадам ЛітБела дэкрэта «Аб рэарганізацыі школьнай справы». Абзначаны дэкрэт з'явіўся замацаваннем і паслядоўным завяршэннем разрозненых пачынанняў у школьнай справе. Асабліва ўвага пачала ўдзяляцца правільнаму вырашэнню пытанняў нацыянальнай палітыкі ў галіне школьнага будаўніцтва. Пяць агульнадзяржаўных моў – беларуская, літоўская, руская, яўрэйская і польская перашкаджалі прывядзенню школьнай сістэмы да агульнага стандарту. (У 1920–30 гг. на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі дзевяць тыпаў нацыянальных школ – беларускія, яўрэйскія, рускія, польскія, латышскія, украінскія, літоўскія, нямецкія, эстонскія).

На працягу 1919 г. у губернях і паветах праходзілі з'езды, нарады і курсы настаўнікаў. Пачалася інтэнсіўная перападрыхтоўка настаўнікаў да працы ў новай школе.

III Усебеларускі з'езд Саветаў (снежань, 1921 г.) звярнуў таксама ўвагу на неабходнасць «распаўсюджвання асветы і культуры на беларускай мове».

Увогуле працэс беларусізацыі ў 20-я гг. XX ст. можна назваць арганізацыйным перыядам. Пачынаючы з 1920/21 навучальнага года НКА пачаў прымаць канкрэтныя захады аб навучанні на беларускай мове, аб адкрыцці беларускіх школ і аб увядзенні ў школах нацыянальных меншасцей беларускай мовы як абавязковай.

Самыя важныя і надзённыя пытанні пабудовы нацыянальнай школы знайшлі адлюстраванне ў творах вядомых прадстаўнікоў беларускага адраджэння Б. Тарашкевіча, А. Смоліча, С. Некрашэвіча, Я. Лёсіка, Я. Карскага [3, с. 45]. Пералічаныя вучоныя і грамадскія дзеячы актыўна ўдзельнічалі ў стварэнні сеткі нацыянальных навучальных устаноў, арганізацыі базы па выданні падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў і мастацкай літаратуры на беларускай мове. Так, Б. Тарашкевіч выдаў у Вільні першую «Беларускую граматыку для школ», А. Смоліч – «Геаграфію Беларусі», С. Некрашэвіч – «Лемянтар». Заслуга Я. Лёсіка ў тым, што ён разгарнуў шырокую выдавецкую справу, быў адным з самых актыўных змагароў за нацыянальную беларускую школу, глыбока абгрунтаваў тэарэтычныя асновы нацыянальнай адукацыі і ролю ў гэтым дзяржавы.

Глыбокай навуковай аргументацыяй шляхоў стварэння нацыянальнай школы і асветы і прыкладам асабістага ўдзелу ў працэсе пабудовы нацыянальнай школы педагогі-вучоныя схілілі на свой бок шэраг палітыкаў. У прыватнасці, сакратар ЦК КП(б)Б В. Кнорын разглядаў спачатку пытанне аб беларускай мове як нацыяналістычную з’яву [3, с. 46]. Пазней ён адзначаў, што беларуская мова ў школах павінна мець такія ж правы, якімі карыстаецца руская мова, бо гэта будзе мець велізарнае палітычнае і міжнароднае значэнне.

Пры наяўнасці станоўчых адносін да беларускага пытання такіх дзяржаўных і партыйных лідэраў, як У. Ігнатоўскі, А. Баліцкі, Я. Каранеўскі і інш., стала значна прасцей праводзіць палітыку беларусізацыі асветы. Вынікі нацыянальна-культурнага Адраджэння былі відавочны: у 1921 г. у рэспубліцы функцыянавалі толькі адзінкі школ і дашкольных устаноў з беларускай мовай навучання, а ў 1922 г. – ужо каля 20 % [3, с. 46]. У 1923 г. цалкам на беларускай мове функцыянавала 60 % пачатковых школ [3, с. 46].

Больш цяжкасцей існавала з пераходам на беларускую мову навучання ў сямігадовых школах. Гэта тлумачылася не ў апошнюю чаргу кансерватыўнасцю ў поглядах настаўнікаў.

Дасягненні ў развіцці нацыянальнай асветы і школы, а таксама і праблемы, адлюстроўваліся на старонках публіцыстычнай і навуковай літаратуры, у перыядычным друку. У 1919 г. быў выдадзены першы выпуск часопіса «Школа і культура Савецкай Беларусі», з 1924 г. пачаў друкавацца часопіс «Асвета».

Такім чынам, вынікамі карэннай перабудовы сістэмы народнай адукацыі ў паслярэвалюцыйны перыяд (з 1917 да канца 20-х гг.) можна лічыць:

- ❖ стварэнне адзінай працоўнай свецкай школы;
- ❖ змяненне яе сацыяльнага характару;
- ❖ далейшае фарміраванне і развіццё асноў нацыянальнай школы.

ПРАВЕРЫМ СВАЕ ВЕДЫ

1. Калі была прынята дырэктыва аб пераходзе ўсіх навучальных устаноў духоўнага ведамства ў распараджэнне Народнага камісарыята асветы?

- а) 15 кастрычніка 1864 г.;
- б) 15 лістапада 1905 г.;
- в) 15 снежня 1917 г.

2. Калі адбыўся першы Усерасійскі з'езд, прысвечаны пытанням асветы?

- а) у снежні 1905 г.;
- б) у лютым 1932 г.;
- в) у жніўні 1918 г.

3. «Адзіная працоўная школа» ўключала:

- а) 3 ступені: першая 4 гады навучання, другая – 5 год навучання, трэцяя – 4 гады навучання;
- б) 2 ступені: першая ўключала 5 год навучання, другая – 4 гады навучання;
- в) 1 ступень: 8 гадоў навучання.

4. Які лозунг падкрэсліваўся ў «Дэкларацыі аб адзінай працоўнай школе»?

- а) савецкая школа павінна быць не толькі бясплатнай, але і абавязковай і даступнай для ўсіх;
- б) савецкая школа павінна стаць абавязковай для ўсіх і даступнай па аплаце;
- в) савецкая школа павінна ўсебакова супрацоўнічаць з царквой.

5. Калі і дзе адбыўся першы з’езд настаўнікаў-беларусаў?

- а) Мінск, 21–23 мая 1899 г.;
- б) Віцебск, 21–23 чэрвеня 1905 г.;
- в) Масква, 21–23 ліпеня 1918 г.

6. Калі быў створаны Народны камісарыят асветы Беларусі?

- а) у студзені 1905 г.;
- б) у верасні 1917 г.;
- в) у студзені 1919 г.

7. Па якіх прычынах не ажыццявілася забеспячэнне прафесійнай адукацыі на базе дзевяцігодкі?

- а) па прычыне недахопу настаўнікаў і падручнікаў;
- б) па прычыне пашкоджанай матэрыяльнай базы;
- в) па прычыне нежадання большасці вучняў атрымліваць прафесійную адукацыю на базе дзевяцігодкі.

8. Вызначце прычыну, якая прымусіла Нарком асветы ліквідаваць школу II ступені, а малодшыя класы яе рэарганізаваць у сямігадовую школу?

- а) патрэба прамысловасці Беларусі ў хуткім выпуску спецыялістаў;
- б) галеча і разарэнне краіны пасля грамадзянскай вайны;
- в) нежаданне бацькоў, каб іх дзеці вучыліся ў сярэдняй школе дзевяць гадоў.

9. Да якога года на Беларусі склалася сістэма школьнай адукацыі: пачатковая (чатырохгадовая школа), асноўная (сямігадовая школа) і старшая ступень агульнаадукацыйнай школы?

- а) да 1920 г.;
- б) да 1922 г.;
- в) да 1928 г.

10. Калі ЦВК БССР была прынята пастанова аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі з адносінах асветы і школы?

- а) у 1917 г.;
- б) у 1919 г.;
- в) у 1924 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

IV. ПРАФЕСІЙНАЕ МАЙСТЭРСТВА НАСТАЎНІКА Ў ВУЧЭБНА-ВЫХАВАЎЧЫМ ПРАЦЭСЕ СЯРЭДНІХ ШКОЛ БЕЛАРУСІ Ў 1917–1930 гг.

Перабудова сістэмы школьнай адукацыі, стварэнне новай школы і пастаноўка новых задач перад настаўнікам і ўвогуле перад адукацыяй у паслярэвалюцыйны перыяд выклікалі неабходнасць хуткага вырашэння шэрагу пытанняў. Адным з галоўных пытанняў, якое патрабавала вырашэння, заключалася ў забеспячэнні навучальных устаноў настаўнікамі са спецыяльнай педагагічнай адукацыяй.

Адсутнасць на тэрыторыі Беларусі універсітэта адмоўна ўплывала на вырашэнне гэтага пытання.

На падставе дэкрэта СНК РСФСР ад 24 лютага 1919 г. ЦВК БССР прызнаў неабходным стварэнне Беларускага дзяржаўнага універсітэта [33, с. 198]. Белапольская акупацыя не дала магчымасці ажыццявіць намечанае мерапрыемства па адкрыцці універсітэта. Да пытання аб адкрыцці Беларускага дзяржаўнага універсітэта стала магчымым вярнуцца толькі пасля ліпеня 1920 г., калі белапольскія войскі былі выгнаны з усходняй часткі Беларусі.

Беларускі дзяржаўны універсітэт быў адкрыты ў 1921 г. Педагагічны факультэт быў створаны толькі ў 1922/23 навучальным годзе на базе грамадска-педагагічнага і літаратурнага аддзялення факультэта грамадскіх навук [11, с. 430].

Ва ўмовах пабудовы новай школы ў 20-я гады ХХ ст. асаблівая ўвага звярталася на павышэнне ўзроўню практычнай выкладчыцкай дзейнасці настаўніка. Кіруючыся палажэннем аб тым, што «учитель отвечает за качество своей работы», у сярэдніх навучальных установах праводзіўся шэраг мерапрыемстваў, якія садзейнічалі павышэнню якасці настаўніцкай працы [4, с. 3]. Павышэнне ўзроўню працы педагога-практыка было непарыўна звязана з павышэннем узроўню яго прафесійнага майстэрства.

Шэраг мерапрыемстваў быў накіраваны на павышэнне якасці кожнага асобнага ўрока. Лічылася, што «урок не может быть проведён хорошо, если педагог не подготовился к нему как необходимо» [4, с. 3]. Зрывы заняткаў у сярэдніх навучальных установах, растрата часу і сіл, як настаўніка, так і вучняў, адбываліся ў большай ступені па прычыне «неумения учителя готовится к уроку, от недооценки им значения предварительной методической и организационной проработки каждого занятия по отдельности» [4, с. 3].

Павышаная цікавасць да праблемы асноўвалася таксама і на тым, што кожны настаўнік нёс персанальную адказнасць за якасць кожнага праведзенага ўрока.

Сучасная педагогіка ставіць якасць і эфектыўнасць урока ў прамую залежнасць ад умення настаўніка аналізаваць свае і чужыя поспехі і памылкі. Самааналіз і самаацэнка праведзенага ўрока разглядаюцца як элементы педагогічнай творчасці, а развіццё ўменняў аналізаваць уласную працу і выстаўляць аб'ектыўную адзнаку – прадуктыўная мера павышэння кваліфікацыі настаўніка ў сучаснай школе [25, с. 347].

Неабходна адзначыць, што ў 20-я гады развіццё ўмення аб'ектыўна самааналізаваць і выстаўляць адпаведную адзнаку сваёй дзейнасці разглядалася як адзін з найбольш эфектыўных прыёмаў павышэння якасці працы настаўніка.

У 20-я гады мінулага стагоддзя грунтоўная падрыхтоўка настаўніка да ўрока з'яўлялася эфектыўным сродкам удасканалвання яго прафесійнага майстэрства і прадугледжвала наступныя этапы:

- ❖ вызначэнне мэт урока (даць акрэслены запас ведаў і навучыць вучняў самастойна думаць і выразна выказаць свае думкі);
- ❖ правільнае размеркаванне ўрочнага часу;
- ❖ выбар аптымальнага віду і аб'ёму матэрыялу для дамашняга задання;
- ❖ выбар адпаведных метадаў выкладання для азнаямлення вучняў з новым матэрыялам і правільнае іх ужыванне;
- ❖ аб'ектыўная ацэнка ведаў вучняў;
- ❖ самакрытыка [15, с. 4–14].

Этап самакрытыкі выдзяляўся ў асобны момант падрыхтоўкі настаўніка да ўрока і разглядаўся як найбольш эфектыўная мера ўдасканалвання прафесійнага майстэрства настаўніка-практыка [15, с. 13]. Якасць ажыццяўлення дадзенага этапа падрыхтоўкі залежала ад шматлікіх фактараў. У прыватнасці, можна выдзеліць наступныя:

- ❖ гатоўнасць самога настаўніка да рэгулярнага аналітычнага разбору праведзеных ім урокаў;
- ❖ уменне правільна ацаніць ступень дасягнення пастаўленай мэты;
- ❖ уменне прадбачыць вынікі, да якіх маглі бы прывесці ўласныя паводзіны настаўніка на ўроку;
- ❖ чыстасардэчнасць у самакрытыцы;
- ❖ жаданне ўдасканалвацца і змяняць стыль выкладання з улікам негатыўных з'яў.

Ажыццяўленне этапа самакрытыкі рэкамендавалася непасрэдна перад пачаткам падрыхтоўкі да новага ўрока, як спосаб папярэджання верагодных

негатыўных рэзультатаў і эфектыўнага выкарыстоўвання станоўчага ўздзеяння на вучняў. Ажыццяўленне этапа самакрытыкі прадугледжвала крытычны аналіз наступных праблемных сітуацый:

❖ Узровень падрыхтаванасці да ўрока.

Самакрытычна аналізуючы праведзены ўрок, настаўніку неабходна было ацаніць свой узровень матэрыяльнай і метадычнай падрыхтаванасці да ўрока. Пад матэрыяльнай падрыхтаванасцю разумелася тэхнічная аснашчанасць урока, пад метадычнай падрыхтаванасцю – правільны выбар метадаў выкладання і іх умелае выкарыстанне пры тлумачэнні і замацаванні новага матэрыялу.

Звярталася таксама ўвага на такія моманты, як адпаведнасць выкладаемага матэрыялу ўзроўню развіцця класа. Акрамя таго, настаўнік павінен быў заўсёды ставіць перад сабой пытанне аб значэнні ўрока як у сістэме школьных навучальных прадметаў навогул, так і для кожнага асобнага вучня. Ажыццяўленне якаснага ўрока прадугледжвала таксама азнаямленне навучэнцаў не толькі з матэрыялам падручніка, але і з больш глыбокімі дасягненнямі навукі па тэме, якую збіраецца растлумачыць на ўроку настаўнік.

Настаўнік, які імкнуўся да ўдасканалвання свайго выкладчыцкага майстэрства, задаваў сабе пытанне і аб тым, ці ў дастатковай ступені ён сам валодае ведамі з другіх прадметаў, якія выкладаліся навучэнцам у гэтым навучальным годзе і ў папярэднім.

❖ Тактычныя адносіны да вучняў.

Тактычныя адносіны да навучэнцаў прадугледжвалі ў першую чаргу беспамылковы зварот да кожнага вучня па прозвішчы. Настаўнік павінен быў таксама спытаць самога сябе таксама і аб тым, ці не здараецца так, што ён беспадстаўна выклікае вучняў да дошкі; ці ў дастатковай ступені абдуман і з разуменнем узроўню псіхалагічнага развіцця дзяцей ён ацэньвае іх адказы і ўчынкі на ўроку; ці засцерагаецца ён паспешнага і памылковага ацэньвання вучнёўскіх учынкаў. Чыстасардэчнасць самакрытычнай адзнакі заключалася ў адказе на наступнае пытанне, ці не шукаў выкладчык у выпадку непрадбачанага адмоўнага хода ўрока прычыну толькі ў вучнях, забываючы пры гэтым пра самога сябе і аб магчымых уласных недахопах і памылках. Вельмі важна было таксама ўмець ацаніць веру ў самога сябе, у сваю энергію і здольнасці ў выпадку магчымых няўдач.

❖ Правільнае прымяненне дыдактычнай тэхнікі.

У дадзенай сітуацыі настаўнік павінен быў не толькі ацаніць правільнае прымяненне дыдактычнай тэхнікі, але і яе развіццё. Ад педагога 20-х гадоў патрабавалася ў роўнай ступені ўменне правільнага выбару і выкарыстання ў час урока дыдактычнай тэхнікі і развіццё дыдактычных прыёмаў.

Выкарыстанне метадычных прыёмаў на ўроку ні ў якім выпадку не павінна было адсоўваць на задні план уласную індывідуальнасць настаўніка. Сляпое прытрымліванне шаблонаў не віталася. Бяздушны педантызм і адступленне ад логікі выкладання адмоўна характарызавалі выкладчыцкі стыль настаўніка.

❖ Праяўленне педагагічнага такту.

У паняцце педагагічны такт настаўніка ўваходзіла разуменне настрою вучняў і ўзроўню іх псіхічнага развіцця на дадзены момант, усведамленне неабходнага правільнага ўплыву на вучняў, ажыццяўляемага падчас правядзення ўрока. Негатыўным момантам лічылася выхваленне настаўніка перад вучнямі сваімі ведамі.

Педагагічны такт падразумяваў такія належныя адносіны з вучнямі, якія не дапускалі бы лішняга панібрацтва, але адначасова ставілі бы настаўніка на недасягальную для вучняў вышыню. Настаўнік павінен быў самакрытычна адказаць на пытанне, ці заўсёды ён стараўся асноўваць свой уплыў на вучняў выключна на маральнай годнасці, а не сваім становішчам; ці заўсёды ён помніў, што настаўнік існуе для школы, а не школа для настаўніка.

❖ Карысць атрыманых навучэнцамі ведаў.

Выніковым з'яўлялася пытанне аб карысці набытых вучнямі ведаў. Віталася абагачэнне запасу ведаў новай яснай для разумення інфармацыяй, навучанне вучняў самастойна і свядома карыстацца атрыманай інфармацыяй. Вельмі важна для настаўніка было заўважыць праяўленне ў школьніках якасных змяненняў іх духоўных сіл (розуму, уяўлення, памяці, волі) у адносінах да навучання.

Такім чынам, штодзённая падрыхтоўка настаўнікаў сярэдніх навучальных устаноў Беларусі ў 20-я гады ХХ ст. разглядалася як адзін з галоўных шляхоў павышэння якасці школьнай справы і ўдасканалвання прафесійнага майстэрства педагогаў.

Правільнае ажыццяўленне этапу самакрытыкі пра падрыхтоўцы да ўрока разглядалася як высокая ступень усведамлення педагогам значнасці выконваемай справы, як эфектыўная мера павышэння прафесійнага майстэрства настаўніка. Толькі крытычныя адносіны настаўніка ў першую чаргу да самога сябе і да ўласнай практычнай дзейнасці дазваляюць спасцігнуць вяршыню педагагічнага майстэрства. Майстэрства педагога – гэта і ёсць уменне прызнаць і ўсвядоміць свае памылкі, выправіць іх пры падрыхтоўцы да ўрока [28, с. 89].

Прафесійнае майстэрства настаўніка сярэдняй навучальнай установы ў паслярэвалюцыйны перыяд прадугледжвала ў першую чаргу ўсведамленне педагогам неабходнасці штодзённай грунтоўнай падрыхтоўкі да

кожнага ўрока, развіццё ў сабе імкнення да самаразвіцця і самаўдасканалвання.

Шляхі павышэння ўзроўню прафесійнага майстэрства настаўніка і тым самым якасці школьнай справы бачыліся ў наступным:

- ❖ самаразвіццё і самаўдасканалванне настаўніка;
- ❖ развіццё крытычнага самааналізу;
- ❖ павышэнне метадычнага ўзроўню выкладання.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ПРАВЕРЫМ СВАЕ ВЕДЫ

1. Вырашэнне якога пытання прызнавалася галоўным у справе перабудовы сістэмы школьнай адукацыі і пабудовы новай школы ў паслярэвалюцыйны перыяд?

- а) забеспячэнне навучальных устаноў настаўнікамі са спецыяльнай педагагічнай адукацыяй;
- б) адсутнасць дастатковай колькасці будынкаў для сярэдніх навучальных устаноў;
- в) адкрыццё новых прыватных сярэдніх навучальных устаноў.

2. У якім годзе ў Мінску быў адкрыты Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт?

- а) у 1917 г.;
- б) у 1945 г.;
- в) у 1921 г.

3. Што лічылася галоўнай прычынай някаснага правядзення ўрокаў у сярэдняй школе ў паслярэвалюцыйны перыяд?

- а) неўменне настаўніка рыхтавацца да ўрокаў;
- б) недаацэнка самім настаўнікам значэння папярэдняй метадычнай апрацоўкі кожнага занятку;
- в) непадрыхтаванасць да ўрока особных вучняў.

4. Назавіце прыём павышэння якасці працы настаўніка, які лічыўся адным з найбольш эфектыўных у 20-я гг. мінулага стагоддзя.

- а) ўменне прымусіць вучняў зазубрываць хатнія заданні;
- б) ўменне аб'ектыўна самааналізаваць і выстаўляць адпаведную адзнаку сваёй дзейнасці;
- в) ўменне аўтарытарна праводзіць урокі.

5. У чым заключаецца сутнасць этапа самакрытыкі пры падрыхтоўцы настаўніка да ўрока?

- а) у крытычным ацэньванні адказаў вучняў на ўроку;
- б) у жаданні ўдасканалвацца і змяняць стыль выкладання з улікам магчымых негатыўных з'яў, якія могуць здарыцца падчас урока;
- в) у гатоўнасці самога настаўніка да рэгулярнага аналітычнага разбору праведзеных ім урокаў.

6. У чым заключаецца сутнасць паняцця «матэрыяльная падрыхтаванасць» настаўніка да ўрока?

- а) «матэрыяльная падрыхтаванасць» настаўніка да ўрока – гэта тэхнічная аснашчанасць урока;
- б) «матэрыяльная падрыхтаванасць» настаўніка да ўрока – навуковая падрыхтоўка настаўніка па пытанні аб магчымасцях выкарыстання на ўроку тэхнічных сродкаў навучання;
- в) «матэрыяльная падрыхтаванасць» настаўніка да ўрока – гэта наяўнасць канспекта ўрока настаўніка, дошкі і крэйды.

7. У чым павінны былі заключацца тактычныя адносіны настаўніка да вучняў у 20-х гадах XX ст.?

- а) тактычныя адносіны настаўніка да вучняў прадугледжвалі ў першую чаргу зварот да кожнага вучня толькі па імені;
- б) тактычныя адносіны настаўніка да вучняў прадугледжвалі ў першую чаргу беспамылковы зварот да кожнага вучня па прозвішчы;
- в) тактычныя адносіны настаўніка да вучняў – гэта абгрунтаваныя выклікі вучняў да дошкі і абгрунтаванае ацэньванне іх адказаў.

8. У чым заключалася правільнае прымяненне дыдактычнай тэхнікі настаўнікам?

- а) у сляпым прытрымліванні шаблонам;
- б) ва ўменні правільна ацаніць прымяненне дыдактычнай тэхнікі на ўроку;
- в) ва ўменні развіваць дыдактычныя прыёмы.

9. У чым заключалася і праяўлялася карысць набытых вучнямі ведаў?

- а) ва ўменні самастойна і свядома карыстацца атрыманай інфармацыяй;
- б) у абагачэнні запасу ведаў школьнікаў новай яснай для разумення інфармацыяй;
- в) у зазубрыванні школьнікамі атрыманых на ўроку ведаў для адказу на наступным уроку.

10. Вызначце шляхі павышэння ўзроўню прафесійнага майстэрства настаўніка ў 20-я гг. XX ст.

- а) самаразвіццё і самаўдасканалванне настаўніка;
- б) развіццё ўмення крытычнага самааналізу;
- в) азнаямленне з новымі метадамі выкладання прадметаў і выкарыстанне іх у якасці шаблонаў на кожным уроку.

ПРАЦУЕМ САМАСТОЙНА

Заданне 1

Абапіраючыся на тэкст дапаможніка (I. Стан сістэмы сярэдняй адукацыі і развіццё сеткі сярэдніх навучальных устаноў у Беларусі (1900–1917 гг.) і выкарыстоўваючы дадатковую літаратуру, паспрабуйце выявіць асноўныя накірункі развіцця сярэдняй адукацыі ў Беларусі і прасачыць рост сеткі сярэдніх навучальных устаноў у абазначаны перыяд.

Заданне 2

Абапіраючыся на тэкст дапаможніка (II. Прафесійнае майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе дарэвалюцыйных сярэдніх навучальных устаноў) і выкарыстоўваючы дадатковую літаратуру, паспрабуйце:

- ❖ выявіць і абгрунтаваць асноўныя напрамкі развіцця ідэі прафесійнага майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў Беларусі напярэдадні рэвалюцыі;
- ❖ абзначыць асноўныя мерапрыемствы, якія праводзіліся гімназічным кіраўніцтвам і кіраўніцтвам Віленскай вучэбнай акругі з мэтай паляпшэння пастаноўкі вучэбна-выхаваўчай справы, абгрунтаваць іх эфектыўнасць;
- ❖ вызначыць сутнасць паняцця «прафесійнае майстэрства настаўніка» і напрамкі развіцця педагагічнага майстэрства ў вучэбна-выхаваўчым працэсе дарэвалюцыйных сярэдніх навучальных устаноў Беларусі.

Заданне 3

Абапіраючыся на тэкст дапаможніка (III. Стварэнне асноў савецкай сістэмы сярэдняй адукацыі ў Беларусі ў 1917–1930 гг.) і выкарыстоўваючы дадатковую літаратуру, паспрабуйце выявіць асноўныя накірункі развіцця сярэдняй адукацыі ў Беларусі і прасачыць рост сеткі сярэдніх навучальных устаноў у абазначаны перыяд.

Заданне 4

Абапіраючыся на тэкст дапаможніка (IV. Прафесійнае майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх школ Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі) і выкарыстоўваючы дадатковую літаратуру, паспрабуйце:

- ❖ выявіць і абгрунтаваць асноўныя напрамкі развіцця ідэі прафесійнага майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў паслярэвалюцыйнай Беларусі;
- ❖ абазначыць асноўныя напрамкі развіцця ідэі прафесійнага майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў паслярэвалюцыйнай Беларусі;
- ❖ вызначыць сутнасць паняцця «прафесійнае майстэрства настаўніка» сярэдніх навучальных устаноў паслярэвалюцыйнай Беларусі;
- ❖ выявіць сутнасць палітыкі беларусізацыі ў адносінах да адукацыі і ўплыў палітыкі беларусізацыі на развіццё ідэі аб прафесійным майстэрстве настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх навучальных устаноў Беларусі.

АДКАЗЫ ДА ТЭСТАЎ

I. Стан сістэмы сярэдняй адукацыі і развіццё сеткі сярэдніх навучальных устаноў у Беларусі (1900–1917 гг.).

1. – а, б.	2. – а.	3. – в.	4. – б.	5. – а, б.
6. – б.	7. – в.	8. – а.	9. – а, б.	10. – в.

II. Прафесійнае майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе дарэвалюцыйных сярэдніх навучальных устаноў.

1. – в.	2. – в.	3. – б.	4. – а, в.	5. – а, б.
6. – а.	7. – б.	8. – а, б.	9. – а.	10. – б.

III. Стварэнне асноў савецкай сістэмы сярэдняй адукацыі ў Беларусі ў 1917–1930 гг.).

1. – в.	2. – в.	3. – б.	4. – а.	5. – в.
6. – в.	7. – а, б.	8. – а, б.	9. – б.	10. – в.

IV. Прафесійнае майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх школ Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі

1. – а.	2. – в.	3. – а, б.	4. – б.	5. – б, в.
6. – а.	7. – б, в.	8. – б, в.	9. – а, б.	10. – а, б.

ЛІТАРАТУРА

1. XI з'езд Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі (22–29 лістапада 1927 году) Стэнаграфічная справаздача. – Менск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1928. – 478 с.
2. А. В. Необходимость подготовки учителя народной школы к урокам / В. А. // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1914. – №12. – С. 625–629.
3. Андрэева, Е. Праблема нацыянальнай школы ў навуковай і публіцыстычнай літаратуры 1917–1924 гг. / Е. Андрэева // Адукацыя і нацыянальна-культурнае адраджэнне: тэзісы навук. даклад. Міжнар. канф., Мінск, 26 кастрычніка 1994 г.: у 2 ч. / НІА; Мінск, 1994. – Ч. 2. – С. 44–46.
4. Афанасьёў, П. У дапамогу настаўніку. Як падрыхтавацца да ўрока / П. Афанасьёў. – Менск: Вучпедсектар, 1933. – 24 с.
5. Богуславский, М.В. Очерки истории отечественного образования XIX–XX веков / М.В. Богуславский. – М.: Изд-во Моск. культурологич. лица № 1310, 2002. – 96 с.
6. Вішнеўская, І. Справа нацыянальнай адукацыі ў XIX – пачатку XX стагоддзя / І. Вішнеўская // Адукацыя і нацыянальна-культурнае адраджэнне: тэзісы навук. даклад. міжнар. канф., Мінск, 26 кастрычніка 1994 г.: у 2 ч. / НІА; Мінск, 1994. – Ч. 2. – С. 57–59.
7. Грымаць, А.А. Павышаная і сярэдняя агульнаадукацыйная школа / А.А. Грымаць, Л.М. Дрозд, Н.М. Рабава // Народная адукацыя і педагагічная навука ў Беларусі (1917–1945) / пад рэд. Г.Р. Сянькевіч. – Мінск: Народная асвета, 1993. – 495 с.
8. Евдокимова, Е.Л. Гимназическое образование в Беларуси: исторический опыт и тенденции развития (XIX – нач. XX вв.) / Е.Л. Евдокимова. – Минск: НИО, 1998. – 141 с.
9. Ельницкий, К. Сельский учитель как профессиональный деятель / К. Ельницкий // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1910. – № 2. – С. 9–16.
10. История Белорусской ССР / АН БССР, Ин-т истории; редкол.: И.М. Игнатенко [и др.]. – Минск: Наука и техника, 1977. – 632 с.
11. Кажушкоў, А.І. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт / А.І. Кажушкоў, А.А. Яноўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. – Мінск, 1993. – Т. 1. А – Беліца. – С. 429 – 431.
12. Карнейчык Я.І. Школа і асвета / Я.І. Карнейчык // Гісторыя Беларускай ССР у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – Т. 2. Беларусь у перыяд

- капіталізму (1861–1917 гг.) / рэдкал. тома: К.І. Шабуня (гал. рэд.), А.М. Анфімаў, Ц.Е. Саладкоў. – 688 с.
13. Ковкель, И.И. История Беларуси с древнейших времён до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Ярмусик. – Минск: Аверсев, 2000. – 592 с.
 14. Крот, М.С. Сярэдняя агульнаадукацыйная школа Беларусі ў XX стагоддзі / М.С. Крот. – Мінск: НІА, 2004. – 404 с.
 15. Луцкевіч, А. Як вучыць у новай школе? Увагі для вучыццалёў беларускіх сярэдніх школ / А. Луцкевіч. – Вільня: Выданне Віленскае Беларускае гімназіі, 1923. – 16 с.
 16. НГАРБ. Фонд 466. – Оп. 1. – Д. 125. Протоколы заседаний педагогического Совета Минской мужской гимназии.
 17. НГАРБ. Фонд 466. – Оп. 1. – Д. 447. Годовой отчёт за 1917 год.
 18. НГАРБ. Фонд 466. – Оп. 1. – Д. 338. Доклады по циркулярам о постановке преподавания на началах научной педагогики за 1915 год.
 19. НГАРБ. Фонд 466. – Оп. 1. – Д. 388. Переписка связанная с мобилизацией и войной. Январь 1916 г. – декабрь 1916 г.
 20. НГАРБ. Фонд 466. – Оп. 1. – Д. 523. О службе учителя рисования статского советника Козьмы Яковлевича Ермакова.
 21. НГАРБ. Фонд 468. – Оп. 1. – Д. 714. Минская женская гимназия. Циркуляры Попечителя ВУО об изменении некоторых узаконений о средних учебных заведениях; об организации в средних учебных заведениях воспитательных комиссий для улучшения учебно-воспитательной работы; о правильной постановке физического развития учащихся в каникулярное время и др. вопросам. 18 декабря 1915 года. – 4 февраля 1917 года.
 22. НГАРБ. Фонд 2416. – Оп. 1. – Д. 1. Циркуляры попечителя Виленского учебного округа, г. Вильно.
 23. НГАРБ. Фонд 2416. – Оп. 1. – Д. 21. Циркуляры попечителя Виленского учебного округа, г. Вильно.
 24. НГАРБ. Фонд 2554. – Оп.1. – Д. 527. Циркуляры попечителя Виленского учебного округа.
 25. Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей / В.В. Воронов [и др.]; под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
 26. По нашему краю // Северо-западный край. – 1903. – 20 июня. – С. 3.
 27. Садоўская, І.І. Аб мерах паляпшэння вучэбна-выхаваўчай справы ў Мінскай мужчынскай гімназіі ў перадрэвалюцыйны перыяд / І.І. Садоўская // Знакамітыя мінчане: матэрыялы Беларуска-польскай навук. канф., Мінск, 17 лістапада 2007 г.; materiały Białorusko-Polskiej konf. nauk., Minsk 17 listopada 2007 / Польскі інстытут у Мінску; рэдкал.

- А.Ф. Вялікі [і інш.]; навук. рэд. А.Ф. Вялікі і З. Вініцкі. – Мінск: Выд. В. Хрусік, 2007. – С. 71–77.
28. Садовская, И.И. О подготовке учителя средней школы к уроку в Беларуси в 20-е годы XX столетия / И.И. Садовская // Становление и развитие профессионального творчества педагога: материалы Респ. науч.-практ. конф., Минск, 30 ноября 2007 г. / БГПУ; редкол.: В.В. Бущик [и др.]. – Минск, 2007. – С. 87–89.
 29. Садовская, И.И. Профессиональное мастерство учителя в педагогической мысли дореволюционной Беларуси / И.И. Садовская // Весці БДПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2007. – № 4(54). – С. 14–17.
 30. Садовская, И.И. Профессиональное мастерство в практической деятельности учителя среднего учебного заведения предреволюционной Беларуси / И.И. Садовская // Сб. науч. тр. / РИВШ. – Минск, 2008. – Вып. 6 (11): Исторические и психолого-педагогические науки. – С. 220–226.
 31. Садовская, И.И. Становление системы среднего образования и развитие сети средних учебных заведений на Беларуси (первая треть XX века) / И.И. Садовская // Актуальные проблемы из исторического прошлого и современности в общественно-гуманитарных и социо-религиоведческих науках Беларуси, ближнего и дальнего зарубежья: материалы Междунар. науч.-теорет. конф., Витебск, 19–20 апреля 2007 г.: в 2 ч. / Вит. гос. ун-т им. П.М. Машерова; редкол.: В.А. Космач [и др.]. – Витебск, 2007. – Ч. 2. – С. 95–97.
 32. Снапкоўская, С.В. Адукацыйная палітыка і школа на Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стст. / С.В. Снапкоўская. – Мінск: НІА, 1998. – 192 с.
 33. Снапкоўская, С.В. Гісторыя адукацыі і педагагічнай думкі: вучэб.-метадыч. дапам. / С.В. Снапкоўская. – Мінск: БДПУ, 2006. – 308 с.
 34. Снапкоўская, С.В. Ля вытокаў нацыянальнай педагагікі: 3 гісторыі школы і педагагічнай думкі на Беларусі канца XIX – пачатку XX ст. / С.В. Снапкоўская. – Мінск: Нар. асвета, 1995. – 128 с.
 35. Степанец, Б. О практических уроках в учительских семинариях // Б. Степанец // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1910. – № 3. – С. 6–21.
 36. Степанец, Б. О воспитании и обучении / Б. Степанец // Народное образование в Виленском учебном округе. – 1911. – № 4. – С. 268–282.
 37. Федиско, О.Н. Проблема педагогического мастерства в отечественной педагогике конца XIX – начала XX вв.: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.01; 28.03.05 / О.Н. Федиско. – Пятигорск, 2005. – 21 с.
 38. Фосс, Э.О. К реформе средней школы / Э.О. Фосс // ЖМНП. – 1915. – Ч. LVIII. – С. 190–201.

39. Ціток, З. Беларусізацыя як адраджэнне беларускай нацыянальнай школы (20-я гады 20 ст.) / З. Ціток // Адукацыя і нацыянальна-культурнае адраджэнне: тэзісы навук. дакл. на Міжнар. канф., Мінск, 25–26 кастр. 1994 г.: у 2 ч. / НІА; рэдкал.: Ул. Гарыцкі [і інш.]. – Мінск, 1994. – С. 53–54.
40. Ціток, З.М. Станаўленне савецкай школы. Асноўныя прынцыпы адзінай працоўнай школы / З.М. Ціток // Народная адукацыя і педагагічная навука ў Беларусі (1917–1945) / пад рэд. Г.Р. Сянькевіч. – Мінск: Нар. асвета, 1993. – 495 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Змест

Уводзіны.....	3
I. Стан сістэмы сярэдняй адукацыі і развіццё сеткі сярэдніх навучальных устаноў у Беларусі (1900–1917 гг.).....	6
Праверым свае веды.....	10
II. Прафесійнае майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе дарэвалюцыйных сярэдніх навучальных устаноў.....	13
Праверым свае веды.....	26
III. Стварэнне асноў савецкай сістэмы сярэдняй адукацыі ў Беларусі ў 1917–1930 гг.....	29
Праверым свае веды.....	34
IV. Прафесійнае майстэрства настаўніка ў вучэбна-выхаваўчым працэсе сярэдніх школ Беларусі ў 1917–1930 гг.....	37
Праверым свае веды.....	42
Працуем самастойна.....	45
Адказы да тэстаў.....	47
Літаратура.....	48

ВУЧЭБНАЕ ВYДАННЕ

Садоўская Інна Іванаўна

**ПРАФЕСIЙНАЕ МАЙСТЭРСТВА НАСТАЎНІКА
Ў ПЕДАГАГIЧНАЙ ДУМЦЫ БЕЛАРУСІ
Ў ПЕРШАЙ ТРЭЦI XX СТАГОДДЗЯ**

Метадычныя рэкамендацыі

Частка 2

*Адказы за выпуск Л.Ю. Высоцкая
Карэктар В.П. Андрыевич*

Падпісана ў друк 29.01.09. Формат 60×84 ¹/₁₆. Папера афсетная. Гарнітура Таймс. Друк Riso.
Ум. друк. арк. 3,02. Ул.-выд. арк. 3,48. Тыраж 100 экз. Заказ 59.

*Выдавец і паліграфічнае выкананне:
Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка».
ЛПІ №03220/0133496 ад 01.04.04
ЛП № 02330/0131508 ад 30.04.04
220050, Мінск, Савецкая, 18*

*Надрукавана з арыгінал-макет заказчыка ў Вучэбна-выдавецкім цэнтры БДПУ.
220007, Мінск, Магілёўская, 37
E-mail: izdat@bspu.unibel.by*